

Cümcüme Sultan Hikâyesi'nin Kökeni Üzerine Bir Giriş Denemesi ve Anlatının Mensur Bir Yeniden Yazım Örneği

An Introductory Essay on the Origin of the Cümcüme Sultan and a Prosaic Rewritten Manuscript of the Story

Meryem Babacan Bursalı¹

ÖZET

Bu makale, Türk edebiyatı literatüründe *Cümcüme*, *Dâstân-ı Cümcüme*, *Dâstân-ı Cimcime Sultan*, *Hikâyet-i Cimcime Sultan*, *Kıssa-ı Cümcüme* gibi adlarla bilinen ve İsa Peygamber ile bir kuru kafa arasındaki konuşmayı konu edinen *Cümcüme* anlatısına odaklanmaktadır. Türk edebiyatında ilk örneğine Hüsam Kâtib'in yazdığı eserle rastladığımız bu anlatının, Doğu ve Batı Türkçesinde yazılmış mensur ve manzum birçok varyantı bulunmaktadır. İsa Peygamber karşılaştığı bir kuru kafanın öyküsü öğrenmek için Allaha dua eder ve duanın kabul edilmesi sonucu kuru kafa konuşmaya ve başından geçenleri anlatmaya başlar. Güçlü ve cömert bir hükümdarın öldükten sonraki hayatının ve cehennem tasvirlerinin yer aldığı bu anlatının Malay, Java ve Sunda dillerindeki örneklerinin yanı sıra Arapça, Farsça ve Çince yazılmış versiyonları da bulunmaktadır. Kökeni oldukça eskilere dayanan bu hikâyenin coğrafya, din ve kültür gibi etmenler sebebiyle bazı farklılıklar içerdiği de görülür. Bu çalışmada öncelikle anlatının kökeni hakkında bilgi verilmeye ve Türk kültüründeki yeri incelenmeye çalışılacaktır. Daha sonra ise tespit edilebilen on iki farklı anlatı üzerinden karşılaştırmalar yaparak anlatının hangi şekillerde karşımıza çıktığını analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan bir örneğinin transkripsiyonu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cümcüme Sultan, kuru kafa, İsa Peygamber, tercüme, yeniden yazım

ABSTRACT

This article focuses on the narrative of *Cümcüme*, an imagined dialogue between Jesus and a skull, known as *Cümcüme*, *Dâstân-ı Cümcüme*, *Dâstân-ı Cimcime Sultan*, *Hikâyet-i Cimcime Sultan*, or *Kıssa-ı Cümcüme* in Turkish literature. Hüsam Katib wrote the first Turkish version. Subsequent prosaic and poetic versions of the story were written and told in Eastern and Western Turkish languages throughout the centuries, including Malay, Java, and Sunda, Arabic, Persian, and Chinese. According to the narrative, Jesus prays to God to learn the story of a skull he comes across. The prayer is answered by means of the skull speaking and recounting its story. The skull describes the afterlife of a strong and generous ruler, who nonetheless ended in hell. The origin of the story dates back to very old times and differs according to geographical, religious and cultural contexts. In this article, I will first show the origin of the narrative in Turkish literature. Then I will compare twelve different versions and examine the formal and contextual changes. Finally, I will transcribe a manuscript from the Yapı Kredi Sermet Çifter Library.

Keywords: Cümcüme Sultan, skull, Jesus Christ, translation, rewriting

¹Doktora öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Meryem Babacan Bursalı,
Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, 34342, Beşiktaş, İstanbul, Türkiye
E-mail: meryem.babacan@boun.edu.tr

Geliş tarihi/Date of receipt: 31.10.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 27.11.2018

Atıf/Citation:

Babacan-Bursalı, M. (2018). Cümcüme Sultan Hikâyesi'nin kökeni üzerine bir giriş denemesi ve anlatının mensur bir yeniden yazım örneği. *TUDED* 58(2), 247-280.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2018-0008>

EXTENDED ABSTRACT

The story named Cümcüme or Cimcime Sultan is a Turkish folk tale, variously classed as a saga, legend or parable. The story is a part of oral culture, handed down from its first Turkish version written by Hüsam Katib in AD 1368/H 770. The main theme is not exclusively Turkish. The theme exists in the literature of many cultures, especially Eastern and Asian, and throughout those traditions, the narrative transforms according to the geographical, religious and cultural contexts. Despite those differences, though, the principal narrative structure generally stays the same.

The first scripted version was discovered in the works of an 11th-century author, Abu Nuaym al-Isfahani. However, the story of Jesus and the skull, or Cümcüme Sultan has been a part of the oral culture in the Arabic literary tradition along the centuries.

Although the opening scene varies according to culture, it typically involves Jesus (or a comparable holy person) happening upon a skull, showing us the process of an adaptation depending on the culture.

Through the translation made by Hüsam Katib from a work arguably referred to Attar, the Cümcüme story enters in Turkish literature. In the intervening centuries, it has been rewritten many times in prose and poem. The versions, which are mostly found in the mecmuas and sagas, also give us an idea about the reading population. The manuscripts usually have grammatical mistakes and the prosody is flawed. Although the main theme is the largely the same in any given manuscript, the death of Cümcüme Sultan, the portrait of Angel of Death, the description of hell, and the information about the time and place can differ. In Arabic or Judeo-Arabic versions, the narrative has specific subjects like the layers of hell and the dead souls suffering there. These differences are the result of the cultural context. The narrative was based on a conversation between Jesus and the skull. In Turkish manuscripts the main elements are quite similar. At the beginning of the story, Jesus meets the skull and prays to God to learn its story. In response, the skull begins to talk and tell his story. Cümcüme Sultan was a wealthy and a generous ruler, but he didn't believe in the prophet of his time and was punished for his doubt with a horrible death.

In this part, the narrative describes the afterlife and hell in vivid detail. The sultan, who found himself in hell and suffered too much and prayed to God to born again as a man of faith. When his prayers come true, he came back to the world as a skull. After he meets Jesus, he believes in him and after a while dies as a faithful man.

The original story was named *Dâstân-ı Cümcüme*, *Dâstân-ı Cimcime Sultan*, *Hikâyet-i Cimcime Sultan*, and *Kıssa-ı Cümcüme*. In manuscripts found in libraries around the world, some claimed that Feridüddin Attar inspired Hüsam Katib and that this inspired the many Turkish versions of the story. But recent research shows that Attar's so-called Cümcüme-named work is dubious. Besides, the narrative has many older versions from different cultures.

In this article, I've studied three particular issues. First is the introduction of Cümcüme Sultan's story in literature and its effects on manuscripts throughout the centuries. Second, I will relate the story's origin. Then, I will focus on the the narrative's formal and contextual differences in the Anatolian region of Turkey.

In the last part, I will compare twelve detected rewritten texts and examine the differences between them. I will add a transcription of the prose version of Cümcüme Sultan from the Yapı Kredi Sermet Çifter Library. The manuscript in this library is a literal version of Cümcüme Sultan translated by Hüsam Katib. This prose version was custom-made to make the poetic narrative more apprehensible. In this manuscript, some suitable idioms and attitudes were translated into the Anatolian culture which proofs the text's accomplished adaptation. It could be defined as a tradaption example.

GİRİŞ

Kaynaklarda Cümcüme veya Cimcime Sultan adıyla geçen anlatı; destan, hikâye, efsane, kıssa gibi çeşitli türlerle sınıflandırılan bir halk hikâyesidir. Türkçede ilk olarak 770/1368 yılında Hüsam Kâtib tarafından yazıldığı bilinen bu hikâye, sözlü kültürün bir ürünü olmasının yanı sıra yalnızca Türk kültürüne ait bir tema içermez. Özellikle Doğu ve Asya olmak üzere dünyanın çeşitli edebiyatlarında da izlerine rastlanılan bu anlatının varyantları, coğrafya, din ve kültür gibi etmenler sebebiyle bazı farklılıklar içerir; fakat bu farklılıklar anlatının ana yapısını bozmamaktadır.

Anlatı, Hazreti İsa ile bir kuru kafanın soru cevap şeklindeki konuşmaları üzerine kurulur. Türkçe yazılmış bütün varyantlarında anlatıdaki temel öğelerin benzerlik arzettiği görülür. Hazreti İsa'nın yolda yürürken bir kuru kafa görmesi ve bu kuru kafanın mahiyetini öğrenmek üzere Allah'a dua etmesiyle başlayan anlatı, Allah'ın bu duayı kabul etmesi ve kuru kafanın dile gelerek hikâyesini Hazreti İsa'ya anlatmasıyla devam eder. Zengin, güçlü ve halkına karşı çok lütufkâr bir hükümdar olan Cümcüme Sultan, yaşadığı zamanda gelen peygambere iman etmez ve bir gün hastalanarak ölür. Anlatının bu kısmında öldükten sonra yaşananlar ve cehennem tasvirleri büyük yer tutar. Çok azap çeken ve cehenneme giden padişah, tekrar dünyaya gelip mümin olmak için Allah'a o kadar çok yalvarır ki sonunda duası kabul olur ve dünyaya bir kuru kafa olarak geri döner. Hazreti İsa ile karşılaştığında da ona iman eder ve bir müddet daha yaşadıktan sonra mümin olarak vefat eder.

*Dâstân-ı Cümcüme, Dâstân-ı Cimcime Sultan, Hikâyet-i Cimcime Sultan, Kıssa-ı Cümcüme*¹ gibi isimlerle Türkiye ve dünya kütüphanelerinde çok sayıda versiyonu bulunan bu anlatının kökeni hakkında mevcut çalışmalarda yer alan bilgi, Hüsam Kâtib'in bu hikâyenin konusunu Feridüddin Attâr'dan alarak genişlettiği ve bu sayede Türk yazı dillerinde çeşitli şekillerinin kaleme alındığı yönündedir. Ancak yapılan çalışmalar Attâr'ın böyle bir eserinin olup olmadığı konusunda kuşku yaratmakta ve anlatının çeşitli kültürlerde çok daha eski zamanlarda yazılmış versiyonlarının bulunduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada temel olarak üç nokta üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Öncelikle Cümcüme Sultan'ın bir anlatı olarak edebiyata nasıl girdiğine odaklanılacak ve anlatının kökeni hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.² Daha sonra ise Türkçedeki Cümcüme Sultan yayınları üzerinden bu anlatının Anadolu sahasında başka hangi şekillerde karşımıza çıktığı incelenecektir. Son kısımda ise tespit edilen on iki metin³ üzerinden bir karşılaştırma

1 Arapça kökenli bir kelime olan Cümcüme'nin yurt dışındaki yayınlarda ve bazı kataloglarda "Gumguma, Cemceme, Ğemğeme, Jumjuma, Dzhumdzhuma" gibi çeşitli şekillerde yazıldığı görülmektedir.

2 Bu noktada, diğer araştırmalarla birlikte, en çok faydalandığım çalışma, Roberto Tottoli'nin kuru kafa motifinin ortaya çıkış ve gelişim sürecini incelediği "The Story of Jesus and the Skull in Arabic Literature: The Emergence and Growth of a Religious Tradition" başlıklı makalesi olacak.

3 İncelemeye konu edilen metinler şu şekildedir: Tansel, F.A. (1970). Cümcüme Sultân Ottoman Translations of the Fourteenth Century Kıpçak Turkic Story. *Archivum Ottomanicum*. C.II. ss. 252 – 269; Cumbur, M. (1977). Cimcime Sultan Destanı. *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1976*. Ankara: Kültür Bakanlığı MFAD Yayınları. 39 – 54; Önler, Z. (1991). Manzum Halk Hikâyelerinden Cümcüme Sultan. *Fırat Üniversitesi Dergisi*

yapılacak ve anlatının yeniden yazımları arasındaki farklar tespit edilmeye çalışılacaktır. Makalenin son kısmında ise Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan mensur bir Cümcüme Sultan hikâyesinin transkripsiyonuna yer verilecektir.

1. Cümcüme Sultan Hikâyesinin Kökeni

Bir kuru kafanın Hazreti İsa ile olan konuşmasını içeren ve sözlü kültürün önemli bir ürünü olan Cümcüme Sultan anlatısı, Türkçe literatüre Hüsam Kâtib ile birlikte girmiş, anlatının daha sonra Türkçe birçok nazım ve nesir versiyonu yazılmış ve anlatı kısa fakat içerik itibarıyla dikkat çekici bir metne dönüşmüştür. Hüsam Kâtib tarafından 1368 tarihinde yazılan *Cümcüme-nâme*'nin, Feridüddin Attâr'ın *Cümcüme-nâme*'sinden mülhem olduğu, Hüsam Kâtib'in esere Attâr'da bulunmayan bazı dinî motifleri dahil ettiği (Köprülü, 2004, s. 325; Şentürk ve Kartal, 2006, s. 116) konu üzerine çalışan araştırmacılar ve edebiyat tarihi yazarları tarafından tekrar edilen bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu hikâyenin yalnızca Farsça ve Türk dillerinde yazılmadığı, çok daha geniş bir coğrafya ve kültür havzasına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Clara Brakel-Papenhuyzen anlatının erken dönem Grek-Mısır efsanelerinden inkişaf ettiğini ve bu anlatılarda kahraman olarak İsa yerine ünlü Mısırlı sufi Aziz Macarius'un yer aldığını aktarır (2002, s. 1)⁴. Fabrizio Pennacchietti yayınladığı makalesinde⁵ bu anlatıdan ilk bahseden kişinin 9. yüzyılda İshak bin Bişr olduğunu ve İshak bin Bişr'in de bu anlatıyı 7. yüzyılda yaşamış Ka'b el-Ahbar olarak bilinen Ebu İshak el-Himyeri'ye⁶ dayandığını, daha sonra ise anlatının Gazzali, Mevlânâ Celâleddin Rûmî tarafından bilindiğini ve Attâr tarafından manzum bir şekilde yazıldığını belirtir. (2005, s. 292). Cümcüme Sultan anlatısı

(*Sosyal Bilimleri*). 5 (2). ss. 351-367; Merhan, A. (2013). *Dâstân- ı Cümcüme: Anadolu'da Türk Diliyle Yazılmış İlk Cümcüme Sultan Destanı. VI.Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*. 20 - 25 Eylül 2008. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. ss. 3133-3146. Daşdemir, Ö. (2015). *Düzyazı Şeklinde Yeniden Yazılan Anonim Bir Cümcüme Hikâyesi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 37. ss. 387-414; Toker, M. ve Uygun, M. (2017). *Çağatayca Cümcüme-name*. Konya: Palet Yayınları; *Dâstân-ı Cimcime Sultân*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 MilYz A 6823/6 numara.v. 22a-25a.; *Dâstân-ı Cimcime Sultân*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3881/8 numara. v. 76a-80a. Örum, O. G. (2017). *Uşşit il-Gumguma or 'The Story of the Skull' with Parallel Versions, Translation and Linguistic Analysis of Three 19th-century Judaeo-Arabic Manuscripts from Egypt. Supplemented with Arabic Transliteration*. Leiden-Boston: Brill.; *Hâzâ Hikâyet-i Cimcime Sultan*. Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi 156/2 numara. v. 120b-129b. Padwick, C.E. (1930). *The Nebi 'İsa and The Skull. The Muslim World*. Volume 20, Issue 1. ss. 56-62. Hüsam Kâtib'in Cümcüme Sultan eseri için ise şu kaynaklardan yararlandı: Erol, M. (2006). *Cimcime Sultan Destanı'nın Anadolu ve Tatar Eş Metinleri Üzerine Bir Mukayese*. 1. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*. 9-15 Nisan 2006. İzmir; *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Nesir- Nazım*. (2001). "Tatar Edebiyatı". c.18/2. (Latin harflerine ve Türkiye Türkçesine aktaran Fatma Özkan). Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara. ss. 93-99. Türkçe metinlerden Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan yazmanın yanı sıra Toker ve Uygun ile Daşdemir'in incelemelerine konu edindikleri metinler mensur değerleri ise manzumdur.

4 Tottoli, Papa Gregory ve İmparator Trajan efsanesiyle kuru kafa ile İsa arasında benzerlik kuran bir çalışmanın da olduğu bilgisini verir (Tottoli, 2003, s.227).

5 Pennacchietti'nin İtalyanca makalesinden yapılan atıflar makaleye yazılan geniş İngilizce özete aittir.

6 Ka'b el-Ahbâr kişiliği ve İsrailiyyât'a dair rivayetleri sebebiyle hem yaşadığı dönemde sahabiler tarafından hem de bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. El-Ahbâr hakkındaki bu eleştiriler için bkz: Kandemir, M.Y (2001). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 24. ss.1-3., Ka'b el-Ahbâr maddesi.

üzerine bir kitap çalışması bulunan Olav Gjertsen Ørum ise anlatının ilk yazılı versiyonunun 11. yüzyılda Ebu Nuaym el-İsfahânî⁷ tarafından meydana getirildiği bilgisini aktarır (Ørum, 2017, s. 15)⁸. Pennacchiotti, anlatının ağırlıklı bir şekilde İslâmleştirilmesine rağmen belirgin bir Hristiyanî havayı içerdiğini ve bu yüzden bu anlatının “tuhaf bir Müslüman-Hristiyan efsanesi” olarak tanımlandığına dikkat çeker. Ayrıca Pennacchiotti efsaneyi Hristiyan ve Yahudilerin de benimsendiğini, onu kendi kültür ve dinî parametrelerine uydurduklarını vurgular (2005, s. 292). Ørum da anlatının Müslüman, Hristiyan ve Yahudi geleneklerine ait pek çok göndermesinin olduğunu belirtir (2017, s. 16)⁹.

Cümcüme Sultan anlatısı bazı farklılıklarla birlikte birçok dilde yeniden yazılmıştır. Türkçe, Farsça ve Arapça dışında Malay¹⁰, Cava¹¹, Sunda, Çince gibi dillerdeki tercümelemleri (Pennacchiotti, 2005, s. 292) anlatının ilgi çekici olduğunu göstermesinin yanı sıra sözlü kültürün yayılma alanını işaret etmesi bakımından da ayrıca dikkate değerdir.

Cümcüme'nin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine ayrıntılı bir inceleme yayınlayan Roberto Tottoli, Ebu Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliya ve tabakatü'l-asfiya* adlı eserine kadar bu anlatının yazılı versiyonunun bulunmadığını; Ebu Nuaym'ın eserinde de anlatının iki versiyonunun bulunduğunu belirtir. Birbirinden tamamıyla farklı olan¹² ve biri diğerinden daha uzun olan bu iki versiyonun da Yahudilik'ten İslâm'a dönen Ka'b el-Ahbar'a isnad edildiğini belirten Tottoli, Ka'b el-Ahbar'ın Müslümanların ilk nesli arasında peygamberler ve *Kitâb-ı Mukaddes'e* ait gelenekleri yayma konusundaki rolüne (2003, s. 229) vurgu yaparak anlatının kökeni ile Yahudilik arasında da bir ilişki kurar.

Tottoli, Cümcüme üzerine yapılan yayınların seyrek olmasına rağmen el yazmalarında durumun farklı olduğunu ve kendisinin otuzdan fazla versiyon tespit ettiğini belirtir (2003, s. 241). Tottoli bu yazmalar üzerinden hem hikâyenin gelişimini hem de aynı ve farklı olan noktaları tespit etmeye çalışır. Buna göre anlatının temel yapısı şu şekildedir:

“Hazreti İsa bir gün bir kuru kafa görür ve Allah'ın verdiği izinle kuru kafa canlanıp yaşadığı zamanda cömert ancak puta tapan güçlü bir kral olduğunu anlatır. Uzun uzun krallığının gücünü, kölelerini, yaptırdığı şehirleri,

7 Arapça literatürdeki bu erken dönem İsa ve kuru kafa anlatıları için bkz: Khalidi, T. (2003). *Müslüman Hazreti İsa*. İstanbul: Kitap Yayınevi. ss.159-162;180-181;186-187.

8 Olav Gjertsen Ørum'un kitabına Türkiye'de ulaşmam mümkün olmadı. Kendisi çok büyük bir nezaketle kitabının PDF versiyonunu bana ulaştırdı ancak basımdan önceki son versiyonu kullandığım için olası herhangi bir sayfa karışıklığını giderme amacıyla bölüm başlıklarını dipnotta gösterdim: “On the Story ²Uşşit il-Gumguma: The Muslim Version” bölümü.

9 “The Judaeo-Arabic Version” bölümü.

10 Malay takımadalarındaki anlatının versiyonları için bkz: Rosni bin Samah. (2014/2). Malay Takımadalarında Tasavvuf Edebiyatı. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Uğur Boran, terc. Sayı 34. ss. 120-121.

11 Cava literatüründeki versiyonlar için bkz: Brakel-Papenhuyzen, C. (2002).

12 Ebu Nuaym'ın uzun anlatısı makalede de konu edinen versiyondur. Kısa olan anlatıda ise İsa Peygamber bir beyaz kafatası görür ve İsa'nın duasıyla kafatası yaşlı bir adama dönüşür. Elinde bir sebze torbası olan bu adam İsa Peygambere pazarın yolunu sorar, ona ömrünün son zamanlarında yaptıklarını anlatır ve anlatı bu şekilde sona erer (Tottoli, 2003, s. 231).

oğullarını ve eşlerini tarif eder. Kuru kafa bir gün yıkanırken hastalanır birkaç gün sonra ölüm meleği (*Angel of Death*) onun canını almak için gelir. Cenaze ve defin merasiminin ardından ruhu bedenine geri döner ve melekler onun mezarını ziyaret ederler. Önce yaptıklarını yazmakla görevli iki melek gelir ve sonrasında da *Münker* ve *Nekir* onun imanını sorgulamak için gelirler. Kuru kafa, Tanrı tarafından cehenneme mahkum edilir. Günahkar insanlar cezalarını çekmek üzerine günahlarına göre sınıflandırılır ve cehennemin yedi tabakası anlatılır. Son olarak dünyada yaptığı iyiliklerin bir mükafatı olarak gökyüzünden gelen bir ses kuru kafaya cehennemden çıkması için izin verir. Kuru kafa Hazreti İsa'dan gerçek bir mümin olabilmesi için yaşama dönmeyi ister. Tanrının verdiği izinle de kuru kafa genç bir insan olarak hayata geri döner ve hayatının sonuna kadar bu şekilde yaşar” (2003, s. 243).

Tottoli'nin birçok yazmayı inceleyerek ulaştığı bu sonuç Türkçe Cümcüme Sultan anlatılarının da temel yapısını oluşturur. Özkan Daşdemir'in Türkçedeki diğer Cümcüme anlatılarını da karşılaştırarak hazırladığı incelemesinde de hemen hemen ana yapının aynı olduğu söylenebilir.¹³ Fakat Tottoli anlatının tüm versiyonlarında bulunan bu yapının dışında metinler arasında farklılıkların bulunduğu dikkat çeker. Örneğin yazmaların bazılarında Hazreti İsa'nın kuru kafa ile karşılaştığı yere istinaden Kıyamet Vadisi; Suriye'de ismi verilmemiş bir vadi; Suriye'de ağaçlarla ve nehirlerle dolu bir vadi; ağaçlar, nehirler, kuşlar ve meyvelerle dolu bir vadi veya çimen ve bitkileriyle en zengin vadilerden biri olan Suriye'de 'Arwâ isminde bir vadi (Tottoli, 2003, s. 244) şeklinde farklı detaylar verilir. Kuru kafanın yaşadığı zaman dilimi hakkında da farklılıklar mevcuttur. Örneğin kuru kafa kimi nüshalarda Danyal Peygamber zamanında, kimi nüshalarda İlyas Peygamber zamanında, kimi nüshalarda Musa Peygamber zamanında ve kimi nüshalarda ise İlyas Peygamber zamanındaki Musa kavmi ile yaşadığını (Tottoli, 2003, s. 247) söyler. Yine anlatının yazıldığı kültüre göre ana kahramanın değiştiği, örneğin Şii literatürde kahramanın İsa Peygamber değil Hazreti Ali olması (Tottoli, 2003, s. 233-235) ya da Müslüman kültürdeki örneklerde anlatının İslamlaştırılmış olması (Pennacchiotti, 2005, s. 293) gibi bazı değişikliklerin olduğu görülür. Anlatının temel yapısında bir değişiklik yaratmayan ancak detaylarda farklılaşan bu yeniden yazımlar birer tradaptasyon örneği olarak da düşünülebilir. Hem anlatının genel yapısı bozulmadan yapılan tam bir çeviri hem de uygun bir şekilde yerel kültüre adapte edilen bu metinleri, çeviri ve adaptasyon arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamak üzere, Michel Garneau'nun icad ettiği tradaptasyon (*tradaptation*) terimi (Bastin, 2011, s. 5) ile tanımlamak makul görünmektedir.

2. Cümcüme Anlatısı Hakkındaki Türkçe Literatür

F. Abdullah Tansel, bu esere ilk olarak Salemann ve Zhukovskii'nin, daha sonra ise

13 Özkan'ın incelemesinde farkların çoğunlukla zamansal olduğu görülür. Örneğin kuru kafanın Zafer Önler ve Müjgan Cumbur'un metinlerine göre cehennemde kalma süresi bin yıl iken, Aziz Merhan'ın yayınladığı metinde bu süre yetmiş yıl, F. Abdullah Tansel'in hazırladığı metinde ise yüz yıldır (2015, s. 394).

Türkçe literatürde Fuad Köprülü'nün dikkat çektiğini belirtir (1977, s. 252). Köprülü eserin dil tarihi açısından önemine dikkat çekerek eski Kıpçak sahasının mahsullerinden olduğuna ve zamanında oldukça meşhur ve önemli bir eser addedildiğine işaret eder (Köprülü, 2004, s. 325). Köprülü'nün vurguladığı bir diğer husus ise eserin içeriği itibarıyla yayıldığı coğrafyadır:

“Eser baştan başa dünya, ahiret ve cehennem ahvali gibi dinî meseleler hakkındaki ‘avamî’ İslam ideolojisinin bir ifadesi sayılabilir. Bu eser mevzuu itibarıyla diğer bedî mahsullerden daha ziyade halk arasında yaşamış, sevilmiş, okunmuştur. Azerî ve Osmanlı sahalarında da bu mevzua büyük ehemmiyet verildiği malumdur.” (2004, s. 326).

Köprülü'nün üzerinde durduğu popülerite, eserin tercüme edilmesini ve birçok defa yeniden yazılmasını sağlamış olmalıdır. Nitekim Köprülü'den bu yana anlatının çeşitli versiyonlarının tespit edildiği ve bunlar üzerine akademik incelemelerin yapıldığı görülmektedir. Eserin tespit edilebildiği kadarıyla Türkçe yazılmış altı yeniden yazımı mevcuttur. Bunlardan dördü manzum ikisi ise mensurdur. Özkan Daşdemir (2015), “Düzyazı Şeklinde Yeniden Yazılan Anonim Bir Cümcüme Hikâyesi” adıyla yayınlanan makalesinde bu hikâyenin mensur bir versiyonunu inceler. Daşdemir bu makalesinde daha önce yapılmış manzum Cümcüme Sultan incelemelerini de dikkate alarak F. Abdullah Tansel (1970), Müjgan Cumbur (1977), Zafer Önler (1991) ve Çiğdem Türker (2011) ile Aziz Merhan'ın (2013) yayınladıkları metinlerle kendi nüshası arasında karşılaştırmalar yapar ve diğer nüshalarda yer alan/almayan hususiyetleri dile getirir (2015, s. 391). Eserin Çağatay sahasında yazılmış başka bir mensur versiyonu da *Çağatayca Cümcüme-nâme* adıyla kitap olarak yayınlanmıştır. (Toker ve Uygun, 2017). Cümcüme Sultan üzerine bir başka çalışma da Mehmet Erol tarafından yapılmıştır. Erol, “Cimcime Sultan Destanının Anadolu ve Tatar Eş Metinleri Üzerine Bir Mukayese” başlıklı bildirisinde öncelikle Hüsam Kâtib ile Attâr'a isnad edilen *Cümcüme-nâme* adlı eser üzerinde bir karşılaştırma yapar. Daha sonra ise Müjgan Cumbur ve Aziz Merhan'ın yayınladıkları metinler ile Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan ve bu incelemenin de konusu olan metin üzerinden bazı karşılaştırmalar yapar.¹⁴ Ayrıca yapılan katalog taramalarında bu anlatının farklı versiyonlarına da rastlanılmıştır.¹⁵

14 Cümcüme Sultan üzerine yapılan bir başka çalışma da Arzu Çiftoğlu Çabuk tarafından yapılmıştır. Bu incelemenin de konusu olan Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan yazma, Çabuk'un çalışmasında tanıtılmış, özetlenmiş ve metinden bazı örneklere yer verilmiştir. Bkz: Çiftoğlu-Çabuk, A. (2018). Cümcüme Sultan hikâyesinin ilk mensur Türkçe çevirisi. *İdil Dergisi*, 7(48), 897-908.

15 Tespit edebildiği kadarıyla yine bu anlatının yer aldığı ancak hakkında henüz bir akademik çalışma yapılmamış yazmalardan bazıları şu şekildedir: Menkabetname ve *Risale-i Cemceme Sultan*. Arnavutluk Devlet Kütüphanesi. 443365 numara. Arnavutluk Devlet Kütüphanesi Online Katalogu. http://www.bksh.al/Katalogu/library/wwwopac/wwwroot/beginner/index_fr.html [Erişim tarihi: 23 Mayıs 2018]. Tüm çabalarım rağmen bu yazmanın kendisine ulaşmam ve içeriğini görmem mümkün olmadı. Kütüphanenin sitesinde bu yazmaya ilişkin yönetici sınıfından Buşatlı Mustafa Paşa'nın mührünün yer aldığı belirtilmektedir. Mustafa Paşa, 1796-1860 yılları arasında yaşamış İşkodra'nın Bushat kasabasında İşkodra sancağı mutasarrıflığını elinde bulunduran ve Buşat (Bushati) köyüne nisbetle Buşatlı olarak tanınan aileye

Eser hakkında yapılan araştırmalarda çoğunlukla dört unsurun öne çıktığı görülür. Bunlardan ilki esere adını veren "cümcüme" ya da "cimcime" kelimesinin anlamıdır.¹⁶

Tarama sözlüğü "cimcime" kelimesi için "tabanı paçavradan ve koncu çorap gibi ip ile örülerek yapılan bir çeşit ayakkabı" anlamını vermektedir.¹⁷ *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma* (1993) adlı kitabında Ruhi Kara, "cimcime" kelimesinin kökenine ilişkin şu bilgileri verir:

"Cimcime kelime olarak, tabanı kalın bezden yapılmış, koncu ipten örülü bir çeşit ayakkabı manasına gelmektedir. Bektaşî dervişleri seyahate çıktıkları zaman Cimcime-Cemceme giyerlerdi. Hacı Bektaşî Velî'nin menkıbelerinden (Velayetname) Hacı Bektaş'ın Battal Gazî'yi ziyaret edip cemcemelerini bıraktığı kayıtlıdır. Bektaşîlerin bir iş yaparken okudukları arasında bir de Cemceme Tercümanı vardır." (1993, s. 4)

Müjgan Cumbur sözcüğün derleme sözlüğündeki çeşitli ağızlardaki anlamlarını verdikten¹⁸ sonra Mısır-Memlûk kaynaklarında II. Bayezid'in kardeşi Cem Sultan'a "Cemceme Sultan" adının verildiğini vurgulayarak Cem Sultan'ın hayatı ve bilhassa ölümü düşünüldüğünde bu efsaneye şehzade arasında uzaktan da olsa bir ilişki kurulabileceğine dikkat çeker (Cumbur, 1977, s. 54). İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'nde 1505 arşiv numaralı yazmanın 1b-8b varakları arasında bulunan metni (2015, s. 391) yayınlayan Ömer Daşdemir ise bu kelimenin anlamına ilişkin farklı bir açıklama yapar. Daşdemir, yayınladığı metinde sözcüğün etimolojisi ile ilgili bilgi verildiğini ve metne göre "Cimcime" isminin Arapça kökenli "cem" (toplama/yığıma) sözcüğünden türediğini, Hazreti İsa çürümüş kemikleri bir yere "cem" ettiği (topladığı) için kemiklerden dirilen adamın isminin "Cimcime" olduğunu belirtir:

"Bunda rivâyet olunur ki, anın adı sonra Cimcime oldu. Zira İsa Aleyhisselam anın kemüklerin bir yere cem eyledi. Cimcime demek cem manasıdır. Anın için adı Cimcime oldu" (2015, s. 392).

Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan metnin başlığı da "Cimcime Sultan" okutacak şekilde hareketlenmiştir. Bununla birlikte mevcut literatürün¹⁹ "cümcüme"

mensuptur. Bu sebeple Buşatlı veya İşkodralı Mustafa Paşa diye anılır (Bilge, 2006, s. 344). Bu kişi bahsi geçen mührün de sahibi olmalıdır. *Sultan Cimcime*. Bodleian Kütüphanesi. MS. Ind. Inst. Tur 16/1. (Kut, 2003, s. 72). Katalogu hazırlayan Günay Kut bu eserin Çağatayca bir dinî hikâyeler mecmuası içinde bulunduğu bilgisini verir. Eser yazmanın 48b-60a varakları arasında yer alır. *Dâstân-ı Cimcime Sultân*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz A 6823/6 numarada yer alan bir cönk içindedir. Eser manzum olup yazmanın 22a-25a varakları arasında yer alır. Yine aynı kütüphanede 06 Mil Yz A 3881/8 katalog numarasında bir başka yazmanın içinde yer alan (76a-80a) ve *Dâsitân-ı Cimcime Sultân* başlığını taşıyan bir başka eser mevcuttur.

16 Azerbaycan sahasında da Kelle-nâme adıyla geçen metinler bulunur. Bkz: Çınarcı, 2004, s. 51.

17 Bkz: http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama [Erişim tarihi: 23 Mayıs 2018].

18 Cumbur, *Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde cimcime kelimesinin İstanbul-Üsküdar'da ufak-tefek; Afyon'da körpe-yavru; Trabzon'da cınbız; Kandıra'da cin mısırı; Denizli'de üstü açık terlik anlamlarına geldiğini aktarır (1977, s. 53).

19 Özellikle de İngilizce, Arapça ve Rusça literatürde bu kelimenin Cümcüme/Jumjuma/Gumguma/ şeklinde

kelimesi üzerinden ilerlediği görülür. Bunun sebebi kelimenin çeşitli yazmalarda "cümcüme" ya da "cimcime" okutacak şekilde farklı hareketlenmesine rağmen²⁰ Arapça cümcüme kelimesinin anlamının sözlüklerde kafatası ve kuru kafa (Redhouse, 2011, s. 674; Steingass, 1998, s. 370) anlamlarına gelmesi, dolayısıyla da başlık ile içerik arasında doğrudan bir ilişkinin kurulabilmesi olmalıdır.

Anlatı üzerine yapılan ikinci bir tartışma da Hüsam Kâtib'in eserinin kaynağı²¹ üzerinedir. Araştırmacılar eserin Kıpçak sahasındaki ilk yazarı Hüsam Kâtib'in eserini, Feriddüddin Attâr'a isnad edilen *Cümcüme-nâme* adlı eserden genişleterek yazdığını düşünmektedir. Fuad Köprülü'nün "Bizim görüşümüze göre, Hüsam Kâtib'in eseri Feridüddin Attâr'ın *Cümcüme-nâme*'sinden iktibas edilmiştir" şeklinde verdiği bilgi eser üzerine yapılan neredeyse bütün çalışmalarda da dile getirilir. Köprülü'nün Zhukovskii'nin çalışmasından²² hareketle dile getirdiği bu görüşün aksine Attâr'ın böyle bir eserinin bulunmadığı düşünülmektedir. Zira Attâr'a ait olduğu düşünülen eserlerin birçoğunun XV. yüzyılda yaşayan Attâr-ı Tûnî tarafından yazıldığı ve bir kısmının da yine Attâr adlı veya mahlaslı diğer kişilerce kaleme alındığı belirtilmektedir. (Şahinoğlu, 1991, s. 98). Ancak özellikle İngilizce literatürde, Cümcüme Sultan anlatısının önemli bir gelişim aşaması olarak Attâr'ın yazdığı metin sıklıkla vurgulanmaktadır.²³

Eserle ilgili öne çıkan bir diğer husus bu eserin Kesik Baş Destanı ile olan ilişkisidir. Kesik Baş motifi, bir anlatı olarak hem Türk hem de dünya kültürlerinde çeşitli şekillerde işlenmiştir. Bu destanda Hazreti Muhammed Peygamber'in yanına bir kesik baş gelerek bir devin karısını kaçırdığını ve kendisinin de vücudunu yediğini söyleyerek ondan yardım ister. Bunun üzerine Hazreti Ali ile birlikte yola çıkan kesik baş, devin bulunduğu yere ulaşır. Hazreti Ali devi öldürüp kesik başın karısını ve diğer esir tuttuğu Müslümanları kurtarır. Hazreti Ali'nin ettiği dua ile kesik baş tekrar vücuduna kavuşur²⁴. Kesik Baş ile Cümcüme Sultan anlatısı arasındaki temel benzerlik ana kahramanın bir kuru kafa olması ve hikâyenin sonunda bedenine kavuşarak yakışıklı ve güçlü bir kişiye dönüşmesidir. Ancak Müjgan Cumbur'un da belirttiği üzere masal yönü daha güçlü olan bu hikâyenin diğer destan ve efsane [Cümcüme Sultan] ile doğrudan hiçbir ilgisi kalmamıştır (1977, s.

yazıldığı ve "cimcime" kelimesinin kullanılmadığı dikkat çeker.

20 Ankara Milli Kütüphanede bulunan 06 Mil Yz A 6823/6 arşiv numaralı metnin Cümcüme olarak hareketlendiği dikkat çeker. Buna mukabil 06 Mil Yz A 3881/8 arşiv numaralı metin "cimcime" okutacak şekilde hareketlenmiştir.

21 Eser üzerine yapılan bir başka tartışma da eserin Fuzûlî'ye ait olduğu üzerinedir. Fuzûlî tarafından yazıldığı konusunda da birtakım iddialar bulunmakla birlikte Müjgan Cumbur yaptığı ayrıntılı taramalara rağmen şairin bu isimli bir eserine rastlamadığını, eserin Fuzûlî'ye olan aidiyetine Fuad Köprülü ve Abdülkadir Karahan'ın da şüphyle yaklaştığını belirtir (Cumbur, 1977, s. 41).

22 Valentin Alekseevich Zhukovskii'nin çalışması için bakınız: "Legenda ob Isuuse i cherepe v persidskom stihotvornom skaze Attâra (Legend of Jesus and skull in the Persian poem by 'Attâr)"; ZVORAO, v. 7, 1-4, 1893, pp. 63-72. Yaptığım taramalar sırasında bu metnin İngilizce veya Türkçe çevirisine ulaşamadığımdan bu çalışma üzerine ayrıca inceleme yapmam mümkün olmadı.

23 Attâr'a yapılan atıflardan bazıları için bkz: Pennacchiotti (2005); Brakel-Papenhuyzen (2002).

24 Kesik Baş anlatısının geniş özeti, çeşitli varyasyonları ve farklı kültürlerdeki benzerleri için bkz: Ahmet Yaşar Ocak (2013). *Türk Folklorunda Kesik Baş: Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit*. İstanbul: Dergah Yayınları.

52). Ancak Mustafa Argunşah'ın hem Tatar hem de Türkçe metinlerini yayınladığı Kesik Baş Destanı'ndaki bazı öğelerin ortaklığına dikkat çekmek gerekir. Örneğin,

“İsm-i azam duasın okur idim
İsa birle men namaz kılur idim
Kala-ı Nuri benim şehrim idi²⁵
Hızır İlyas munis hem-yarım idi
Yürür irdim men Hızır İlyas ile
Körer irdim başka ne yazmış ola” (Argunşah, 2002, s. 40)

beyitlerinde Hazreti Ali ile konuşan kuru kafanın İsa Peygamber'i gördüğü, İlyas Peygamber ile vakit geçirdiği anlaşılmaktadır. Cümcüme Sultan hikâyesinin de birçok varyantında Cümcüme'nin İlyas Peygamber zamanında yaşadığı ancak ona iman etmediği için cehennemle cezalandırıldığına değinilmektedir.²⁶ Cümcüme Sultan'ın farklı kültürlerdeki yeniden yazımlarında, örneğin Şii literatürde, hikâye kahramanının İsa Peygamber değil Hazreti Ali olduğu görülmektedir (Tottoli, 2003, s. 233 –235). Bu durumda, bu iki anlatı arasındaki benzerlikler değerlendirilirken bu anlatıların aynı kaynaktan gelen ve zaman içinde dinî ve kültürel şartların etkisiyle birbirinden farklılaşan yeniden yazımlar olup olmadığı tartışılabilir.

Cümcüme Sultan üzerinden bir diğer tartışmayı ise Zafer Önler yapmaktadır. Önler, Cümcüme Sultan hikâyesine çok benzeyen bir bölümün meşhur halk hikâyesi *Kerem ile Aslı* içinde yer aldığını söyler ve benzerliği şu şekilde kurar:

“Kerem ile arkadaşı Sofu bir yol kenarında bir kuru kafa görürler. Kerem, kafanın geçmişini merak eder. Sazına davranıp, manzum olarak öğrenmek istediklerini sorar. Kuru kafa dile gelip Kerem'in dörtlükler halindeki sorularına gene manzum olarak cevap verir. Diyaloglar halindeki bu söyleşmede özet olarak, eskiden bir şah olduğunu, çok zengin olduğunu, kapısında birçok kimse çalıştığını, ölümü hiç düşünmediğini, altmış yıl yaşadığını, yüz yıldan beri de burada yattığını anlatır. Görüldüğü gibi adların dışında değişen tek şey, Kerem hikâyesinde tek farklılık, kabir azabı, sorgu sualden söz edilmediğidir. Büyük ihtimalle Cümcüme Sultan hikâyesi halk arasında çok yayılmış ve bunun sonucunda Kerem ile Aslı hikâyesinin içine de böylece girmiştir”(1991, s. 373).

Anlatının, Türkiye sınırları içerisinde yalnızca metinlerde değil, hem mimarî hem de sözlü kültürde hâlâ canlılığını koruduğu görülmektedir. Nitekim Cümcüme Sultan anlatısının

25 Argunşah'ın yayınladığı Türkçe metinde de bu beyit şu şekildedir: “Kala-ı Zeyni hem benüm şarum durur/ Hızır dahi munis yarım durur. Bu beytin farklı bir yazmadaki varyantı ise şu şekilde verilir: Kala-ı Zerrin idi şehrim benim / Şeyh Abdullah idi adım benim” (Argunşah, 2002, s. 61).

26 Burada dikkat çekmek gereken bir diğer mevzu da Argunşah'ın yayınladığı metnin aparatındaki farklarıdır. Örneğin yukarıdaki beyitte İsa yerine, Argunşah'ın tespit ettiği bir diğer nüshada, Musa isminin geçiyor olmasıdır (2002, s. 40).

Anadolu'da aynı zamanda mimarî anlamda etkili olduğu ve çeşitli türbe, ziyaret ve adak yerlerinin bu isimle anıldığı da görülür. Örneğin Erzurum ilinde Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan bir yapının ismi Cimcime Hatun Kümbeti'dir. Sanat tarihçileri Hüseyin Yurttaş ve Muhammed Lütfi Kındığılı yapının kitabesi onarıldıktan sonra Erzurum'daki bu kümbetin asıl isminin "Çengal Hatun" türbesi olduğunu tespit etmiştir. Ancak oldukça eski olan bu yapının isminin halk tarafından uzun yıllar boyu "Cimcime Sultan" olarak anılması da oldukça önemlidir. (Yurttaş ve Kındığılı, 2011, s. 75-96).

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde izine rastlanılan bu yapılarda dikkat çeken ise anlatı kahramanının isminin "Cimcime Sultan" şeklinde geçmesi ve Cimcime'nin cinsiyetinin kadın olmasıdır. *Anadolu Evliyalari* adlı kitabında Nezihe Araz "Şifalı kaplıcaların sahibi umumiyetle kadın evliyalardır. Hikâyeleri büyük değişiklik göstermez. Küçük farklarla hep birbirine benzer" (Akt., Tanyu, 1967, s. 121) diyerek bu cinsiyet değişimine bir açıklama getirir. Hikmet Tanyu *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* adlı kitapta Ankara'nın Haymana²⁷ ilçesinde bulunan Cimcime Sultan adak yerinden bahsederken bu yere ismini veren Cimcime Sultan hakkında şu bilgilere yer verir:

"Adı ile Arap harflerinin cim'i arasında bir benzerlik bulanlar var. Üvey bir annenin kendi kızından çok güzel ve iyi kalpli olan üvey kızını kıskandığından, nihayet onu babasına yaptıkları telkin ve tesirler, kavga döğüşle evden uzaklaşmağa razı ediyorlar. Babası kızını hiçbir şey söylemeksizin, önceleri yalın bir tepe olan kaplıcaların bulunduğu sahaya getiriyor. O geceyi orada geçiriyorlar, babası kızını bırakıp kaçıyor. Yalnız kalan, güneş ışığı altında sıcak ve açıktan bunalan kız hastalanıyor, vücudundan yaralar, çıbanlar çıkıyor; kızıcağız tırnakları ile toprağı kazıyor, Tanrı yerden su kaynatıyor, onunla yıkanıyor, çıbanları geçiyor. Böylece buranın namını çobanlar, köylüler her tarafa yayıyorlar. Bu surette Haymana'nın meşhur kaplıcaları doğmuş oluyor. Bu kızın kerameti ve duasının kabul edilişi sebebiyle öldükten sonra büyük bir sevgi ve saygı görüyor" (1967, s. 121-122).

Yaşar Kalafat ise aynı ilçedeki adak yerine adını veren Cimcime Sultan ile ilgili benzer bir bilgiyi aktarır:

"Ankara ili, Haymana ilçesindedir. Buradaki şifalı kaplıca suyunu ilk bulan Cimcime Sultan olmuştur. Burayı çocuğı olmayan anne adayları ve kısmetleri açılması için genç kızlar ziyaret ederler. Ziyaretçiler yakın çevredeki ağaçlara adak çaputu asar, dilekleri kabul olunca tekrar gelip kurban keserler. Rivayete göre Cimcime Sultan'ın yüzünde ve vücudunda yaralar çıkar. Üvey annesi hastalık kendilerine de geçmemesi için onu evden uzaklaştırır. Kaplıcanın

27 Haymana'da aynı isimle bir de otel işletmesi bulunmaktadır. "Cimcime Sultan Termal Otel" adıyla hizmet veren bu kaplıca tesisi, bu hikâyenin çok farklı şekillerdeki tezahürlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Otele ilgili bilgi için bkz: <http://www.haymana.bel.tr/cimcime-sultan-termal-otel.html>.

bulunduğu yerde oynarken Cimcime Sultan bu su ile yıkanır ve tedavi olur. Cinsiyeti tartışma konusu olan Cimcime Sultan'ın genç bir kız olduğu, günün erken saatlerinde kaplıcaya gidenler sarı saçlı güzel bir kıızı kaplıcada görünce anlaşılr" (2004, s. 42).

Cimcime Sultan adı ayrıca Erzincan'da bulunan Altıntepe adı verilen bir tepe ile de ilişkilendirilir. Efsaneye göre yıllar evvel bu tepenin olduğu yerde bir şato bulunuyor ve bu şatoyu da Cimcime Sultan adında bir kadın idare ediyordu (Albayrak, 1983, s. 144). Bu şatoda çok sayıda malı ve hizmetlisi bulunan Cimcime Sultan'ın zamanla daha da zenginleşmesi düşman kazanmasına sebep olur ve Cimcime Sultan düşmanlarından korunmak için şatonun etrafını toprakla doldurur. Bunun üzerine de Altıntepe isimli mevkinin oluştuğuna inanılır. Nurettin Albayrak bu tepenin üzerinde yıllar önce bir altın kazan bulunduğu ve Cimcime Sultan'ın servetinin burada olduğu sanıldığı için buraya Altıntepe dendiğini belirtir (1983, s. 144). Necdet Sakaoğlu, bu anlatının Mengücekoğulları'nın çok tanınmış bir hükümdarı olan Behram Şah'ın yaşamı üzerine kurgulanmış yaygın bir söylence (2005, s. 86) olduğunu belirtir:

"Bu masala göre, Cimcime Sultan'ın biri [Erzincan'ın] Cimin köyünde, diğeri Sadak'da iki sarayı; Köşünger köyünde de Sultan (İsmeti) Hatun'un, Köşk-i Nigâr diye anılan güzel bir köşkü varmış. Sadak Sarayı diye gösterilen harabeyi, Cimcime Sultan öyküsünü nakleden A. Kemalî Aksüt tanımlıyor ki bu kalıntı olasılıkla bir kervansaraya aitti. Masalda, Cimcime Sultan'ın cömertliği, konukseverliği anlatılırken: "Cimcime Sultan²⁸ idim ben de kendi başıma / Günde on yük tuz giderdi aşımaya lavaşıma" beytiyle başlayan bir manzume de okunarak bu Türk sultanının cömertliği, konukseverliği vurgulanmış. Bu masalın kahramanı gerçekten Behram Şah ise onun zaman içinde Cimcime Sultan kimliğine büründüğünü öğreniyoruz." (2005, s. 86-87).

Cimcime Sultan'ın bir hikâye kahramanı olarak yer aldığı bir de çocuk kitabı mevcuttur. Bu versiyonda ise Cimcime, büyük ve şöhretli bir hükümdarın biricik kızıdır. Bir gün arkadaşı Derman ile ormanı gezmeye çıkar ancak başka bir ülkenin hükümdarı tarafından kendisiyle evlenmesi için kaçırılır ve orada tutsak edilir. Daha sonra babasının hastalandığı haberini alan Cimcime, şifalı bir ilaç yaparak babasına gönderir ve bu sayede babası hayata döner. Arkadaşı Derman ile tutsak buldukları yerden kaçan ve babasına kavuşan Cimcime burada Derman ile evlenir (Aydınlı, 2003). Kitapta anlatının kökeni ile ilgili bir bilgi yer almaz ancak Cimcime'nin cinsiyetinin kız olması ve bir şekilde şifa veren, hastalıkları iyi eden bir pozisyonda olması bu anlatıyı da yukarıdaki versiyonlarla ilişkili kılmaktadır.

Bir kuru kafa ile İsa Peygamber arasında geçen bu diyalogun akla getirdiği bir başka örnek ise Shakespeare'in *Hamlet* eseridir. Nitekim Margaret Litvin *Hamlet's Arab Journey* adlı kitabında (2011, s. 209) Arapçada Hamlet'in yeniden yayınlanan versiyonları arasında *Münacatu Cümcüme* isimli bir kitabın bulunduğu bilgisini vermektedir.

28 Ali Kemalî Aksüt Cimcime Sultan'dan "Duki Bey" olarak bahsetmektedir (Kara, 1993, s. 4).

3.Cümcüme Sultan'ın Mensur Bir Yeniden Yazım Örneği

Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'nde *Hâzâ Hikâyet-i Cimcime Sultân* başlığını taşıyan ve 156/2 numarada kayıtlı olan²⁹ nüsha, 190x130;155x80 mm. ölçüsündedir. 19 satırdır. Kahverengi, meşin ve şemseli bir cilt içindedir. Eser, yazmanın 120b-129b yaprakları arasında yer alır. Başlık, cetvel ve metin içindeki bazı kısımlar kırmızı mürekkepledir. Aynı cildin içinde *İbret-nümâ-yı Lâmi* adlı bir eser daha bulunur. Mensur bir metin olan bu eserde yazı harekesizdir ancak başlık "Cimcime Sultan" okutacak şekilde harekelenmiştir. Eski Anadolu Türkçesi özellikleri göstermekle birlikte, tıpkı diğer Türkçe Cümcüme anlatılarında olduğu gibi, imla oldukça kusurludur. Müstensihin imla konusunda çok bilgili olmadığı anlaşılmaktadır. Müstensihin kimliğine veya istinsah tarihine dair herhangi bir kayıt yazmada yer almaz. Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde bahsettiği nüsha da bu nüsha olmalıdır (2004, s. 325).

Bu mensur yeniden yazım, başlangıç bölümü itibariyle Türkçe nüshalardan farklılık arzeder. Zira eserin başında bir sebab-i telif bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde eserin Sahip Giray Han tarafından Türkçeye çevrilmesinin istendiği ve bunun üzerine de yazıldığı bilgisi yer alır. Sahip Giray Han (ö. 1551) bir gün hazine kitapları içinde bu eseri görür ve Hüsam Kâtib³⁰ tarafından Moğol dilince yazılan metnin okuma ve dinleme açısından kolay olması için Türkçeye nesir olarak çevrilmesini ister. Bunun üzerine de eser Duacıya³¹ iletilir.

"ba'de bir gün ol han-ı 'âdil ü hakan-ı 'âkıl Sahib Giray Han bin Hacı Giray Han halleda'llahu 'ale'l-'âlemîn tarih dokuz yüz elli beşte [1548-9] iken hazine kitapları içinde Cimcime Sultan hikâyetin görmüş ki tarih yedi yüz yetmiş yedide [1375-6] Hüsam Kâtib Moğol dilince nazm etmiş amma bu acayıp hikâyet ve garayip rivâyettir ki okuyup dinleyen Allâh Te'ala Hazreti pek kemal-i kudretin istidlal olur çün Hazreti Han bu kitabı görüp buyurmuş ki varun bu kitabı ezafü'l-'ibâd du'acımıza iledin Türkî dilince nesr eylesin okuyup dinlemeye âsân olsun deyip göndermiş" (v. 120b-121a).

F.Abdullah Tansel "Moğol dili" teriminin Çağatay sahasında kullanılan Türk lehçesine karşılık geldiğini; 15. ve 16. yüzyıl yazarlarınca Nevâî'nin dilinin, Tatar dili, Türkçe veya

29 Bkz: Yücel Dağlı, vd., (Haz). (2001). *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 68. Nüshanın fiziki özellikleri bu katalogtan alınmıştır.

30 Bu makalede karşılaştırma yaparken Mehmet Erol'un bildirisini ve Fatma Özkan'ın Latin harflerine ve Türkiye Türkçesine aktardığı metinleri esas alacağım.

31 Duacı, Osmanlı teşkilatında ve tarikat hiyerarşisinde bir unvan olup dua eden kişi için kullanılan bir terimdir. İslâm Ansiklopedisi'nde bu terim şu şekilde izah edilmektedir: "Osmanlılar'da saray, merkez ve esnaf teşkilâtlarında dua ile ilgili görevleri yerine getirenler için kullanılan resmî bir unvan niteliği kazanmıştır. Bazı kayıtlarda duacı, duahan şeklinde de adlandırılan bu görevliler günlük mesainin başlaması sırasında, belirli merasim ve şenliklerde duruma ve zamana uygun dualar okurlardı. Ayrıca tekke ve zaviyelerde zikrin veya ayinin sonunda dua etme veya ettirme ile görevli kişiler hakkında da aynı tabirler kullanılmıştır. Duahanlık aynı zamanda tarikat hiyerarşisinde de bir üst makamı ifade etmektedir. Nitekim Mevlevîlik'te duacı (duâgü) dedelerinin diğer dedegân arasında önemli bir yeri olduğu gibi âyin esasında da önemli vazifeleri vardı. Mevlevî gülbangı denilen dua bunlar tarafından yapılırdı." (İpşirli, 1994, s. 541).

Moğol dili şeklinde adlandırıldığını belirtir (1970, s. 252). Köprülü de burada geçen Moğol dilinden maksadın eski Kıpçak lehçesi olduğunu belirtir (2004, s. 326). Burada dikkat edilmesi gereken, farklı diller arasında değil, Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine bir dil içi çevirinin yapıyor olmasıdır. Bir diğer dikkat çeken durum, çeviri sırasında eserin formunun da değiştirilmesinin istenmesidir. Osmanlı edebiyatında çoğunlukla akılda kalıcı ve ezberlenmesi kolay olduğundan; ayrıca sanat göstergesi sayıldığından şiir yaygın bir form olarak tercih edilmiştir. Ancak “basitleştirme ve anlaşılır olma gayesiyle” nazımdan nesre yapılan çevirilere de rastlanmaktadır. Örneğin süslü eserlerden hoşlanmayan, basit, hemen kavranabilir ve sözü uzatmayan öyküleri tercih eden III. Mehmed 14. yüzyılda kaleme alınmış bir aşk mesnevisi olan *Işk-nâme*'nin kolay anlaşılır bir şekilde nesre aktarılmasını ister. (Durmuş ve Gürbüz, 2017, s. 152).

3.1. Cümcüme Anlatıları Arasındaki Bazı Farklar

3.1.1. Sebeb-i Telif

Yukarıda da değinildiği üzere Sermet Çifter'de³² bulunan yazmanın diğer Türkçe nüshalardan ayrıştığı en önemli tarafı öncelikle sebeb-i telif kısmının bulunmasıdır. Hemen bütün nüshalar dünyanın ve dünyanın zenginliklerinin geçiciliğine vurgu yapar ancak eserin oluşum süreci ve mahiyetine ilişkin bilgi vermez. Sermet Çifter'de bulunan nüsha bu bağlamda diğerlerinden ayrılır. Sahib Giray Han'ın hazine kitapları içinde gördüğü hikâyenin Türkçeye çevrilmesi isteği üzerine bu eser yazılmıştır (v. 120b). Bir büyüğün ricası üzerine kaleme alınan³³ ve bir anlamda sipariş edilen bu eser, Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine “çevrilmiştir”.

3.1.2. Hazreti İsa ile Kuru Kafanın Karşılaşması

Tottoli'nin incelemesinde Hazreti İsa ile kuru kafanın karşılaşma sahnesinin farklı yazmalarda farklı şekillerde olduğuna değinilmişti. İncelenen Türkçe yazma ve yayınlarda da karşılaşılan yer, ortam ve karşılaşma sahnesi gibi farklılıklar bulunmaktadır. ŞÇ nüshasında Hazreti İsa ile kuru kafanın karşılaşma sahnesi şu şekilde anlatılır:

“İsa Peygamber bir gün misafirlik kılıp Şam mülkine geldi ittifak bir merg-zâr sahra göründü ol sahrada sular irüvan olmuş akar gelüp su kenarında oturdu kudretü'lllâh birle nazar ederken gözüne bir kabir göründü içinde bir ölü adem başı var emr-i İlâhi birle kararmış eti çürümüş mağaraları [?] dökülmüş Hazreti İsa anı görüp ibret aldı eyitdi kim vallahi bu kadar ömür sürdüm

32 Makalenin devamında henüz akademik bir neşri yapılmamış nüsha adları şu şekilde kısaltılarak verilecektir: Sermet Çifter Nüshası=ŞÇ; Milli Kütüphane'de 3881/8 numarada bulunan metin=A; Milli Kütüphane'de 6823/6 numarada bulunan metin=B; Fatma Özkan'ın çevirdiği metin=HK.

33 Osmanlı edebi üretiminde sebeb-i telifler önemli bir yer tutar. Çoğunlukla tekrar eden bu eser üretme biçimleri genellikle şu şekildedir: hükümdar yahut bir büyüğün isteği, hâtiften duyulan bir ses, iz bırakma gayesi, bir olay/durumdan etkilenme, bilgi/öğüt verme gayesi, iddia, ilham, Türkçe yazmanın önemini vurgulama gayesi, bir karşılık beklentisi ve görülen bir rüyanın etkisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kavruk, H. (2003). *Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Telif*. Malatya: Özserhat Yayınları.

bunun gibi ölü baş görmedim diyü temaşa eyledi alınına nazar eyledi gördü kim iki satır hat yazılmış dimiş kim bu baş dünyada bin yıl ömr sürdü cümle ömründe aleme padişah oldu bundan sonra gine dirilüp başından niçe nesnelere geçüp akıbet can murgı ten kafesinden uçsardur dimiş” (v.122a).

SÇ'deki bu anlatıya göre İsa Peygamber misafirliğe gittiği Şam'da suların aktığı, çimenlik bir arazide kuru kafayı bir kabir içinde görür. Kuru kafanın altında iki satır halinde bin yıl yaşadığı, sultan olduğu ve dirilip başından birçok hadise geçtikten sonra tekrar öleceği yazılıdır. Tottoli nüshaların bazılarında İsa Peygamber'in kuru kafa ile karşılaştığı yerde yazılı bir metin de bulunduğunu belirtir (2003, s. 232). Bu yazı ayrıntısı Hüsam Kâtib'de de vardır. Hüsam Kâtib'de İsa Peygamber Şam'da suların aktığı, kuşların cıvıladığı, yeşil bir vadide abdest almak için bir su kenarına oturur ve orada üzerinde bir insan başı olan bir taş görür:

“Baktı yazılmış altında iki mektup:
Sen ey baş böyle gezip böyle yat
Yine senden böyle işler geçecek
Sonra canının kuşu senden uçacak” (HK, 2001, s.95)

İncelenen diğer nüshalarda ise bu ayrıntının yer almadığı görülür. Örneğin Daşdemir'in yayınladığı nüshada İsa Peygamber yolda giderken bir çürümüş kemik görür ve eline alarak kemiğin kendisiyle konuşmasını ister (2015, s. 406). Burada kuru kafanın yerini kemik almıştır. Çağatayca nüshada ise İsa Peygamber'in kırdan yürürken bir kuru kafa ile karşılaştığı (2017, s. 71); Önler, Merhan ve A nüshasında yolda yürürken (Önler, 1991, s. 375-376; Merhan, 2013, s. 3138; A, v. 76a) bir kuru kafa gördüğü (B, v.22a); Tansel'in incelediği nüshada İsa Peygamber'in Tur yolunda yürürken kuru kafayı gördüğü (1970, s. 258) yazılıdır. Cumbur ve B'de karşılaşma anından bahsedilmez; İsa ile kuru kafanın doğrudan konuşmaya başladığı görülür (Cumbur, 1977, s. 43; B, v. 22a). Ørum'un metninde ise karşılaşılan yer Suriye'dir (2017, s. 23). Padwick'in tercümesinde ise İsa ile kuru kafa Suriye'de ağaçlar ve akarsularla dolu, kuşların Allah'ı hamdettikleri bir vadide karşılaşırlar (1930, s. 56).

Kuru kafa ve İsa'nın karşılaşma alanı olarak genellikle Suriye'nin verilmesi dikkat çeken bir ayrıntıdır; anlatının kökeninin buraya dayanıyor olabileceği ihtimalini akla getirir. Nitekim Tottoli'nin incelediği yazmalarda da çoğunlukla spesifik olarak belirtilen yer ismi Suriye'dir (2003, s. 244). Ayrıca Padwick'in tercümesinde kuru kafa kendisini tanıtırken daha önce Suriye'nin krallarından biri olduğunu belirtir (1930, s. 57).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere SÇ nüshası ile Hüsam Kâtib'in metninde İsa Peygamber'in kuru kafa ile karşılaştığı yer, Şam'da yeşillikler içinde bir vadidir. SÇ nüshasının Hüsam Kâtib'in metninin bir yeniden yazımı olduğu bilinmektedir ve nitekim bu yeniden yazımda bazı ufak farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin SÇ nüshasındaki vadide kuş cıvıltılarından ve İsa Peygamber'in abdest almak için durduğundan bahsedilmez. Yine

ayrıca kuru kafa ile karşılaşılan yerde her iki nüshada da “iki satır yazı”dan bahsedilir. Hüsam Kâtib’in metninde bu yazı kuru kafanın altında (2001, s. 95), SÇ nüshasında ise alınıdadır (v.122a). Kuru kafanın başına gelmiş ve geleceklerin Anadolu sahasındaki metinde alın bölgesine yazılı olmasının bir manası olmalıdır zira “alın yazısı” Türkçede kişinin kaderi, yazgısı anlamına gelmektedir. Bu anlamda sadece Duacı rütbesinde bir kişi olduğundan başka hakkında bir şey bilmediğiniz SÇ müellifinin eseri çevirirken aynı zamanda yaşadığı bölgeye adapte etme eğilimi taşıdığı da düşünülebilir.

3.3.3.Cümcüme Sultan’ın Ölüm Sebebi

Cümcüme Sultan, İsa Peygamber ile karşılaştıktan ve İsa’nın duası üzerine konuşmaya başladıktan sonra dünyada çok ulu bir padişah olduğunu, çok zengin, güçlü ve cömert bir insan olduğunu anlatmaya başlar. Anlatının bu kısmında birçok hizmetçisi, malı, mülkü olduğundan bahseden Cümcüme’nin³⁴ ölüm nedeni de nüshalar arasında farklılık gösterir. SÇ nüshası ile Hüsam Kâtib’in metni dışında diğer nüshalarda bir gün hamama gittiğinden ve orada hastalanarak öldüğünden bahsedilir. (Daşdemir, 2015, s. 407; Toker ve Uygun, 2017, s. 72; Tansel, 1970, s. 259; Cumbur, 1977, s. 45; Önler, 1991, s. 378; Merhan, 2013, s. 3141; A, v. 77b; B, v. 23a; Ørum, 2017, s. 33; Padwick,1930, s. 57).

SÇ nüshasında ise Cümcüme’nin ölüm nedeni şu şekilde verilir:

“Bir gün safa-yı kalble meclis kurup otururdum iş u işret-i safaya meşgul idim ol gül yüzlü sünbül zülüflü hatunlarım yanımda sağ u sol oturmuşlar idi ol hub yüzlü mergub sözlü cariyelerim kimi tacım tutar idi vü kimi kaftanım tutarlar idi bu halde iken gözüme bir özden mahbub gözüme düş oldu gönlüm ana düşdi ol nigarı yanıma alıp bir halvet-haneyeye vardum zevk itmege meşgul oldum ittifak mahremlerden biri gelüp eyitdi kapıya bir fakir geldi sizden ihsan u en’am diler didi ol dem ben hod dil-dâre meşgul idim gözime alem görünmez idi eyitdim ki iy ahmak şimdi ihsan zamanı mıdır didüm meger ol kul benim sözümü ol fakire dimişdi anun gönlü yıkılıp gitmiş sonra halvet-haneden kalkıp ol fakiri çok arandım bulamadım andan gusl idüp pâk olmak muradum idi soyunup başıma bir iki tas su dökince bir illet zahir oldu na-çâr başuma çokdı gözüm karardı aklum gitdi yere düştüm halet-i nez’a vardım”(v. 124a-124b).

Anlatıya göre Cümcüme Sultan sevgiliyle vakit geçirirken kendisinden yardım talep eden bir fakiri geri çevirir ve üstelik kendisini rahatsız eden kul Cümcüme’nin “ey ahmak şimdi ihsan zamanı mıdır” sözünü bu fakire aktarır. Kalbi kırılan fakir de oradan ayrılır ve Cümcüme daha sonra onu arayıp hatasını telafi etmeye çalışsa da bu fakir kişiyi bulamaz. Hadisenin akabinde de hastalanarak ölür. Hüsam Kâtib’de de anlatı SÇ ile uyumludur:

34 Cümcüme Sultan’ın dünyadaki zenginliği ve mallarının sayısı ile ilgili nüshalarda değişik rakamlar mevcuttur. Ömer Daşdemir çalışmasında bu farklılıklara değinmektedir. Bkz: Daşdemir, 2015, s. 293–396.

“Eğlencedeyken dinle sözümi
 Çarptı bir sevgilime ansızın gözümü
 Aldım onu yanıma zevk etmeye
 Beraber yatıp kucaklaşıp eğlenmeye
 Ansızın bir görevli gelip söyler
 “Bir fakir geldi yardım diliyor.”
 Ben o an meşguldüm kendimle
 Ki görünmez idi alem gözüme
 Dedim “Ey ahmak yardım vakti midir?
 Ne sana ne başkasına zaman ayrılacak vakittir.”
 Sonra gittim hamama ben
 Kirlilikten kurtulup yıkanmaya” (HK, 2001, s. 97-98).

Diğer nüshalarda geçmeyen “fakir kişinin kalbinin kırılması” hadisesi ve Cümcüme’nin ölüm şekillerine Tottoli’nin incelemesinde de rastlanılmaz. Tottoli yalnızca nüshalarda Cümcüme’nin ölümüyle ilgili büyük farklar olduğunu belirtir (2003, s. 247). Attâr’a atfedilen metinde de Cümcüme’nin ölüm nedeninin belirsiz olduğuna, bir av dönüşü aniden rahatsızlanıp öldüğüne dikkat çeken Mehmet Erol (2006, s. 833), burada geçen “Bardım andın sonra hammamga ben/ Kim ağrısızlıkdın özümni yuvam” şeklindeki beyti vurgulayarak Hüsam Kâtib’in Cümcüme Sultan’a halvet sonrasında putperest olmasına rağmen gusül abdesti aldırıldığına dikkat çeker (2006, s. 834). SÇ müellifi de bu kısmı “gusl idüp pak olmak muradum idi” şeklinde ifade etmektedir. Eldeki verilerden hareketle bu durumda anlatının Türkçe versiyonunun genişletilmiş ve adapte edilmeye çalışılmış olduğu göze çarpmaktadır.

3.3.4. Cümcüme Sultan’ın Hastalığı ve Ölü Kalma Süresi

Nüshalarda farklılık gösteren bir diğer durum da Cümcüme’nin İsa Peygamber ile karşılaşmadan önce ne kadar ölü vaziyette kaldığıdır. Daha önce de değinildiği üzere özellikle sayı bildiren durumlarda bu farklılıklara sıklıkla rastlanmaktadır. Cümcüme’nin İsa Peygamber’in “sen ne kadar zamandır ölü haldesin?” şeklindeki sorusuna verdiği cevaplarda kesinlik görülmeyle birlikte bu cevapların oldukça çeşitli olduğu da dikkat çekmektedir. Aşağıdaki örneklerde bu farklılık görülmektedir:

Cümcüme Sultan hamamda hastalandıktan sonra 5 gün hasta yatar, sonrasında ölür ve 100 yıl ölü halde kalır (Daşdemir, 2015, s. 407).

Cümcüme Sultan hamamda hastalanır, kaç gün hasta yattığı belirtilmez, 10 bin yıl ölü halde kalır (Önler, 1991, s. 378).

Cümcüme Sultan hamamda hastalandıktan sonra 2 gün hasta yatar, sonrasında ölür ve 10 bin yıl ölü halde kalır (Cumbur, 1977, s. 45-46; Tansel, 1970, s. 259).

Cümcüme Sultan hamamda hastalandıktan sonra 5 gün hasta yatar,

sonrasında ölür ve 3 bin yıl ölü halde kalır (Toker ve Uygun, 2017, s. 72).
 Cümcüme Sultan hamamda hastalandıktan sonra 5 gün hasta yatar, sonrasında ölür ve 7 yüz yıl ölü halde kalır (Merhan, 2013, s. 3141).
 Cümcüme Sultan hamamda hastalandıktan sonra 5 gün 5 saat hasta yatar, sonrasında ölür ve 470 yıl ölü halde kalır (Ørum, 2017, s. 33-35).
 Cümcüme Sultan hamamda hastalandıktan sonra 6 gün hasta yatar, sonrasında ölür ve 47 yıl cehennemde azap çeker (Padwick, 1930, s. 58,62).
 Cümcüme Sultan hamamda hastalandıktan sonra 2 gün hasta yatar, sonrasında ölür ve bin yıl ölü halde kalır (A, v.77b-78a).
 Cümcüme Sultan hamamda hastalandıktan sonra 5 gün hasta yatar, sonrasında ölür ve 12 bin yıl ölü halde kalır (B, v. 23a).

SÇ nüshasında ise hastalandıktan sonra yedi gün hasta yattığını (v.125a) ve sonra öldüğünü söyleyen Cümcüme Sultan, cehennemde 4 bin yıl azap çektiğini anlatır (v. 128b). Hüsam Katib'te ise kaç gün hasta yattığına dair bir bilgi yoktur ancak cehennemde kaldığı süre SÇ ile aynıdır (Erol, 2006, s. 836).

Cümcüme'nin cehennemde kalma sebebi ise kendi zamanında gelen İlyas Peygamber'e itaat etmemesidir: "ol vakt İlyâs Nebî gelmiş idi ne ona uyduk ve ne Tengriye inandık (...) kendi kanımıza kendimiz girdik ol sebepten dört bin yıl azap çekdim dedi" (SÇ, v.128b). Hüsam Kâtib'in metni de SÇ nüshasıyla bu noktada ittifak eder (Erol, 2006, s. 837). Diğer iki mensur metinde de İlyas Peygamber zamanında yaşadığını söyleyen Cümcüme (Daşdemir, 2015, s. 411; Toker ve Uygun, 2017, s. 85) Çağatayca metinde şeytana tapıtığını, ona itaat ettiğini ve o ne derse yaptığini anlatır (Toker ve Uygun, 2017, s. 85).

Nüshaların bazılarında ise cehennemde yanmasının sebebi puta tapması olarak belirtilir ve hangi Peygamber zamanında yaşadığı söylenmez (Tansel, 1970, s. 261; Cumbur, 1977, s. 49; Önler, 1991, s. 381; Merhan, 2013, s. 3145; A, v.79b; B, v. 25a). Mısır'daki Yahudi-Arap anlatısı ise çok lütufkâr ve iyi bir insan olan Cümcüme'nin ömrünün son zamanlarında şeytana uyduğunu ve Allah'a itaatsizlik ederek puta tapıtığını söyler (Ørum, 2017, s. 31). Diğer versiyonlara göre daha kısa olan Padwick'te ise niçin cehenneme gittiğinden bahsedilmez.

3.3.5. Öldükten Sonraki Hayat: Ölüm Anı ve Azrail

Cümcüme Sultan'ın öldüğü zaman ile tekrar bir kuru kafa olarak dünyaya döndüğü zamana kadar yaşadıkları da nüshalara göre farklılıklar gösterir. İncelenen nüshalardaki geniş anlatım biçimine SÇ'de yer verilmiştir. Ölüm anında ölüm meleğini gören Cümcüme Sultan Azrail'i şu şekilde tarif eder:

"nâ-gâh gözüme bu cihan bir ulu sahra göründü ol dem ferşimde bir ulu kimesne çıka geldi altı yüzü var gözleri od gibi yanar ve iki kanadı şark ile garb arasında tutmuş anun adına Azrâ'il derler imiş bir elinde bir harbe var

bir elinde bir kadeh var kim andan içen her giz ferah görmez andan korkup sual ettim senin yüzün neden altıdır biri yukarı ve biri aşağı ve biri ardına ve biri altına ve biri sağına ve biri solunadır dedim ol eyitti kaçan üstün yüzümü açsam gökte melekler can verir ve sağ yüzümü açsam evliyalar enbiyalar can verir ve anların güzidesi Habibu'llâh Muhammed Mustafa ol nübüvvet madeninün gevheridir ve keramet kânının cevheridir (...) ve sol yüzümü açsam kafirler can verir ve aşağı yüzümü açsam cümle yer halkı can verir dedi" (v.125a-125b)

SÇ nüshasındaki bu Azrail tarifine Hüsam Kâtib'de (HK, 2001, s. 98), *Çağatayca Cümcümenâme*'de (Toker ve Uygun, 2017, s. 72) ve Ørum'un Mısır'da bulunan, 19. yüzyılda yazılmış üç Yahudi-Arap elyazmasını incelediği çalışmasında da (2017, s. 37) rastlanır. Ancak Ørum'un çalıştığı el yazmalarında durum biraz daha farklıdır. Yukarıdaki anlatılarla benzerlik arzetsede de bu yazmalarda Azrail tarifi diğerlerinden ufak da olsa önemli noktalarda ayrılır:

"Ölüm meleğinin iki ayağı yerde ve başı göktedir. Tüm vücudu gözlerle kaplıdır. Biri merhamet diğer intikam olmak üzere iki kanadı vardır. Bir kırmızı göğsü bir de beyaz göğsü vardır. Saçının rengi tamamen beyazdır. Biri sağda biri solda, biri arkasında biri önünde, biri başının üstünde ve biri çenesinin altında olmak üzere altı yüzü vardır. Bu yüzlerden sağdaki İsrail'in ruhlarını, soldaki cennet-i âlâdakileri, sakalının altındaki dünya halkını, ön yüzü cehennem halkını, arkasındaki yüzü ise kafirleri görür" (2017, s. 37-39).

Burada Tottoli'nin vurguladığı ve daha önce de değinildiği üzere eserin oluştuğu zemin anlatıya da etki etmiş ve dolayısıyla da Yahudilik izleri metne bir şekilde dahil olmuştur.

Padwick'in tercüme ettiği metinde ise Azrail'in yedi yüzü vardır ve bu yüzlerden birisi ki Azrail'in en iyi yüzü budur, Allah'ın sevdiği ve sonraki günlerde bir peygamber olarak göndereceği Muhammed ümmetinin ruhlarını kaplamıştır (1930, s. 58).

Padwick'in tercüme ettiği metinde İslâmî unsurların diğer nüshalara göre daha fazla yer aldığı görülür. Nitekim bu metinde kuru kafa, ölüm anı geldiğinde meleklerle kendisini bırakmaları karşılığında tüm zenginliğini vereceğini söyler. Melekler ise kuru kafaya Nahl Suresi 61. ayetle karşılık verirler: "Ecelleri geldiğinde ne bir saat geciktirebilirler ne de onu ileri alabilirler" (1930, s. 59). Bu metinde ayrıca Muhammed Peygamber'in adının geçtiği kısımlarda "selam onun üzerine olsun" manasına gelen ve İslâmî literatürde peygamberin adının geçtiği yerde ona "salavat getirmek için" kullanılan ibarenin geçtiği görülür (Padwick, 1930, s. 60-61). Bu da söz konusu metnin Müslüman bir kimseye ait olduğunu düşündürmektedir.

Can alıcı meleklerle ilgili diğer nüshalarda farklı anlatımlar bulunur. Ölüm meleği bu nüshalarda *Melekü'l-mevt* (Daşdemir, 2015, s. 408) ve *Can Alıcı* (Tansel, 1970, s. 259; Cumbur, 1977, s. 46; Merhan, 2013, s. 3141; A, v. 78a; B, v. 23b) olarak isimlendirilir. Tüm bu nüshalar arasında ölüm anını en dehşetli ve ayrıntılı bir şekilde anlatanlar ise Arkeoloji Müzesi'nde

bulunan metin (Daşdemir, 2015, s. 408), Ørum'un yayınladığı metin (2017, s. 41–43) ve Çağatayca yazılmış metindir (Toker ve Uygun, 2017, s. 82–83). Örneğin Çağatayca yazılmış metinde Cümcüme Sultan'ın dilinden yaşananlar şöyle anlatılır:

“Ey Ruhullah! Ölüm meleğinin yetmiş melekle geldiğini gördüm. Başım üstünde durdular. (Ölüm meleği) bir meleğe bunun dilini tutunuz, konuşmasın diye emretti. Eğer benim dilimi tutmasalardı feryad ederdim. Doğu ve batı halklarının yürekleri parçalanırdı. Başka bir meleğe ‘Bunun kol (ve) ayaklarını tutun, kımıldamasın’ diğer otuz meleğe (ise) ‘Bütün organlarına basın’ diye buyurdu. Ayrıca otuz ateşli gürz ile vurdular. Ey Ruhullah bir meleğe daha ‘Bunun boğazını tutun’ diye buyurdu. Boğazımı tuttular, canımı alacak oldular. ‘Ey meleklerim, bana mühlet verin. Canımı ve bütün varlığımı size vereyim’ dedim. Bir şamar vurdular. Bütün organlarım birbirinden ayrıldı. ‘Ey âsî, bizler Allahu Teala'nın emrine göre hareket ederiz. Sen onun emrine göre hareket etmedin. Bu azaba mahkum oldun dediler” (Toker ve Uygun, 2017, s. 82–83).

3.3.6. Cehennem Tasvirleri ve Azap

İncelenen Cümcüme Sultan anlatılarında diğer noktalarda olduğu gibi cehennem tasvirleri ve Cümcüme'nin burada yaşadıklarıyla ilgili çeşitlilik söz konusudur. Ancak hem cehennem tasvirlerini hem de cehennemdeki kişilerin ahvalini en ayrıntılı şekilde veren versiyonlar mensur nüshalardır. Örneğin SÇ nüshasında cehennem, cehennemin kademeleri ve orada bulunan insanlar, günahkarların çektiği azaplar şu şekilde anlatılır:

“Tamu yedi kattır birbirinden ıssısı ziyadedir aşağı tamunun adı *Hâviyedir* anun azabı cümlesinden eşeddür ana münafıklar girer ikinci tamunun adı *Sakardır* ana Yehudiler girer (...) bu yedi tamunun her birinde dürlü dürlü azaplar vardır hergiz birbirine benzemez anda bir bölük kavim gördüm kim ağızlarından irinler akar şöyle murdar kokar kim cehennem anlardan incinir meğer anlar haram yiyenler imiş yine bir kavim dahi gördüm ayakları yukarı başları aşağı azap çekerler meğer anlar benlik davasın kılıp ayrı baş çekenler imiş (...) gözüme üç bölük adam göründü ben bunlardan sordum kim siz ne kişilersiz dedim bunlar eytdiler biz dünyada mal u mülk ıssı ulu sultanlar idik şimdi gör halimizi ne oldu dediler eğer bu ahvali bize olacağıın bileydik dünyada aç zelil geçinirdik keşke cihanda padişahlar olmaktan fakir-hâl olaydık âh edip ağlaşırlar çünkü cihan sultanlarının sonu budur vay ana kim cihanda padişah olup gafil tebasın dahi ol tabut içinde gördüm ki akrepler yılanlar ve çayanlar anları sokarlar etleri ol yılanların dişlerinde kalır hemân etleri dökündüğü gibi geri bir saatten sonra yeniden etler bitip ol akrepler yine yerler idi beni tabut içine koydukları gibi ol yılanlar ve ol akrepler ve ol çayanlar ol azabı gelip bana dahi itmeye başladılar” (v.126b-128a).

SÇ nüshasında cehennem tabakaları, bu tabakada bulunan ve cehennemde farklı şekillerde azap gören insanlar ayrıntılı şekilde anlatılır. Ancak Türkçe yazılmış diğer nüshalarda bu ayrıntıların yer almadığına dikkat çekilmelidir. Yalnızca Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'nde bulunan yazmada diğerlerinden farklı olarak Cehennem katları zikredilir ancak detaylandırılmaz (Daşdemir, 2015, s. 409-410). Nüshalarda cehennem tabakaları ve bu tabakalarda kimlerin yer alacağı tutarlılık göstermese de SÇ'deki bu cehennem ayrıntılarına Çağatayca yazılmış Cümcüme Sultan ve Padwick'in tercüme ettiği metninde rastlanır:

“Ey Ruhullah, cehennem yedi kattır. Her birinin azabının sonu yoktur. Hiçbir dille anlatılmaz. İlk tabakaya Haviye derler. Münafıkların yeridir. İkinci tabakaya Sair derler. Yahudilerin yeridir. Üçüncü tabakaya Cahim derler. Hristiyanların yeridir. Dördüncü tabakaya Sakar derler. Kendi nefisleri için kafir olan kimselerin yeridir. Beşinci tabakaya Hutame derler. Günahkarların yeridir. Altıncı tabakaya Siccin derler. Yedinci tabakaya Cehennem derler. İnanadıklarını yapmayan Hazreti Muhammed ümmetinin yeridir. Kıyamet haktır, sırat haktır derler, hepsini bilirler fakat amel etmezler. Cehennem o kimselerin yeridir dedi. Ey Ruhullah, cehennem içi yılanlarla ve çıyanlarla doludur. Beni cehenneme götürdüler. Yılanlar ve çıyanlar bana doğru yöneldiler. Kaçacak yer yok, çare bulamadım. Her biri gelip bir yerimi dişledi. Onların zehri bin yıl kadar gitmedi. Allahuteala bana yetmiş deri vermişti. Arasına yılanlar ve çıyanlar doldurmuştu” (Toker ve Uygun, 2017, s. 84).

“Cehennem yedi tabakası vardır. Bu tabakalardan en yükseği Cehennem'dir ve Muhammed Peygamber'in ümmeti içindir. İkinci tabakanın adı Latha'dır ve Hristiyanlar içindir. Üçüncü tabakanın adı Hutame'dir ve Yahudiler içindir. Dördüncü tabakanın adı Sair'dir ve İblis ile onun konukları içindir. Beşinci tabakanın adı Sakar'dır ve kıyamet gününü inkar edenler içindir. Altıncı tabakanın adı Cahim'dir ve firavunlar içindir. Yedinci tabakanın adı ise Haviye'dir ve o ateşin en şiddetli tabaka olduğu yer olup münafıklar için ayrılmıştır” (Padwick, 1930, s. 60-61).

Anadolu sahasında da yazılan diğer metinlerde bu ayrıntıların bulunmayışına ise Mehmet Erol şu şekilde bir açıklama getirir:

“Tatar sahasında Cehennem olgusu kompleks bir biçimde verilirken (*Cehennem, Cehim, Hutame, Sair, Lezâ, Sakar, Haviye*), metinde de görüldüğü gibi Anadolu çevresi manzum metinlerinde daha ayrıntısız verilmiştir. Yüksek bir kültür çevresinde Türkçe'ye kazandırılan eser, halk arasında taşınırken bu kompleks yapısından, kitabî teferruatlardan arındırılmış olarak karşımıza çıkar” (Erol, 2006, s. 842).

Özellikle manzum metinlerde bu tabakalandırmaya rastlanılmaması ve manzum metinlerin mensurlara göre daha az ayrıntı barındırması da Erol'un düşüncelerini destekler mahiyettedir. SÇ nüshasından farklı olarak manzum metinlerde bu tabakaların yerine yendiğinde hararet veren zakkum ağacı³⁵ (Daşdemir, 410, Padwick, 61) ve zehirli kadeh motifi işlenir (Tansel, 1970, s. 260; Cumbur, 1977, s. 48; Önler, 1991, s. 379-380; Merhan, 2013, s. 3144, Padwick, 1930, s. 61).

Mısır'daki Yahudi-Arap yazmalarında ise cehennem tabakaları ve bu tabakalarda bulunanlar Türkçe metinlerden oldukça farklıdır. Bu metinlerde ilk tabaka Hristiyanlar, ikinci tabaka kıyamet gününü inkâr edenler, üçüncü tabaka yıldızlarla ve kara büyüyle iş yapanlar, dördüncü tabaka Allah'tan başkasına tapanlar, beşinci tabaka putlara tapanlar, altıncı tabaka inanmayanlar, yedinci tabaka *Cehennem* ise Allah'a inanmayan ve onun isteğine göre davranmayanlar içindir (Ørum, 2017, s. 59). Bu sınıflandırmalarda dikkat çeken, diğer nüshalarla kıyaslandığında bu versiyonda Yahudiler için ayrılmış bir tabakanın bulunmamasıdır. Ayrıca bu metinlerde de cehennemde acıkan ve susayan Cümcüme'ye verilenler Türkçe metinlerdeki zakkum ağacı ve zehirli kadeh motifleriyle benzerlik gösterir. Ancak burada öne çıkan, Yahudi-Arap temelli anlatıdaki coğrafi ayrıntılardır. Örneğin yediği ağacın meyvesindeki acılığı anlatmak için Cümcüme Sultan, yaşanılan coğrafya, ait olunan din ve kültürün metin yazımına etkisini gösterir bir şekilde, şu benzetmeyi yapar: "Sokotra'daki³⁶ ebuçehil karpuzu ve baldıran zehirinden biraz daha acı" (Ørum, 2017, s. 63).

3.3.7. Dünyaya Dönüş ve Anlatının Sonu

Anlatıların hepsinde Cümcüme Sultan bir kuru kafa olarak dünyaya geri gönderilir. Bunun sebebi ise çoğunlukla dünyada iken çok cömert bir hükümdar olması ve yetimleri, yoksulları, dervişleri yedirip içirmesidir. Cehennemde bir müddet kaldıktan sonra dünyaya kuru kafa olarak dönen Cümcüme Sultan, İsa Peygamber ile karşılaşana dek bu şekilde yaşar.

"Hak Teâlâ Hazretlerinden ferman geldi kim siz anı mihnet içinden çıkarın azaptan kurtulsun dedi siz anın küfrüne bakman kim ol kendi ehline gayet kerim idi hem fakirleri sever idi işi miskinler ile idi tahtında adl ider idi ol dem beni yeryüzüne getirdiler" (SÇ, v. 128b).

Hüsam Kâtib'in anlatısı bu noktada SÇ ile uyumludur (Erol, 2006, s. 836). Daşdemir'in yayınladığı metin ile Çağatayca metinde ise "açları doyuruncaya kadar yemek yedirmediği, kaftanı olmayanlara kaftan verdiği, fakirlere altın para gönderdiği, mazlumlara adaletle davrandığı, kimseyi kapısından çevirmediği için cehennemden çıkarılıp melekler tarafından

35 Zakkum ağacı motifine ayrıca Çağatayca Cümcüme-nâme'de de rastlanmaktadır (Toker ve Uygun, 2017, s. 84).

36 Sokotra Yemen'e bağlı dört adadan ve Arap Yarımadası'nın güneyindeki adacıklardan oluşan bir bölgenin adıdır. Farklı bitki türlerine ev sahipliği yapmasıyla dikkat çeker. Coğrafi olarak Mısır'la çok yakın olmasa da bu iki bölge birbiriyile irtibatlıdır.

İsa Peygamber'in yolunun üzerine bırakılır çünkü İsa'nın Cümcüme hakkındaki duası Allah tarafından kabul edilecektir" yazmaktadır (Daşdemir, 2015, s. 411; Toker ve Uygun, 2017, s. 85). Manzum nüshalarda ise neden affedilip bir kuru kafa olarak cehennemden dünyaya gönderildiğine ilişkin bilgi verilmez, yalnızca cehennemden çıkarılıp "yol üstüne bırakıldığı" söylenir (Tansel, 1970, s. 260; Cumbur, 1977, s. 49; Önler, 1991, s. 380; Merhan, 2013, s. 3145; A, v.79b; B, v. 24b). Attâr'a atfedilen metinde de Cümcüme'nin niçin dünyaya geri gönderildiğine değinilmez. Kuru kafa cehennemde azap çekerken, bu nüshalarda olduğu gibi, birdenbire dünyaya gönderilir (Erol, 2006, s. 836).

Anlatının sonunda Cümcüme Sultan, İsa Peygamber'in duası ile tekrar bir insan şeklini alır ve bir süre Allah'a inanan mümin bir kul olarak yaşar ve her canlı gibi ölür. Anlatılardaki ana tema İsa Peygamber'in dua etmesi, Cümcüme Sultan'ın genç ve yiğit bir erkeğe dönüşmesi, Allah'a ibadet ederek bir müddet daha dünyada ömür sürmesi şeklindedir. Cümcüme'nin dua istemesi, dünyada kalma süresi, dönüştüğü kişi hakkında yazmalarda farklı versiyonlar bulunmakla birlikte ana yapının aynı kaldığı görülür. Örneğin SÇ nüshasında İsa Peygamber bir dileğinin olup olmadığını kuru kafaya sorar. O da dünyaya dönerek Allah onu cehennemden azad ettiği için birkaç yıl şükretmek istediğini söyler. Bunun üzerine İsa Peygamber onun bir bedene kavuşması için dua eder ve Allah da bu duayı kabul ederek Cümcüme'yi ölmeden önceki hâliyle yeniden yaratır.³⁷ Cümcüme, İsa Peygamber'e iman eder ve Kudüs'e giderek burada bir kaya deliğinde tam yetmiş yıl Allah'a ibadet eder ve ölür:

"İsa eyitdi iy kuru baş hiç Allah Teala Hazretinin katında bir hacetin var mıdır eyit dedi derhal ol kuru baş eyitdi ya Nebiyallah benüm hacetim oldur ki geri dünyada bir kaç gün diri olam Hak Teala beni azad etdiğime şükürler edip bir kaç yıl ibadet edeydim dedi ol dem İsa el getirüp dua eyledi münacat kabul edici ol Rabbü'l-alemine arz-ı hacat eyledi didi kim ya samî'ul-esvat Hazretinden dilerim ki bu başda aza bitürüp can verip ol ne suretde idiye kudret ıssı ber-kemal geri evvelki gibi suretünde yaradasın dedi Hak Teala inayet edip evvelki suretine girip andan İsa Peygambere iman getirdi Hazret-i İsa iman telkin eyledi ol dem dahi eyitdi lâ ilâhe illallâh İsa Ruhullâh didi andan sonra Kudüs vilayetine varıp bir kaya deliğine girip ibadete meşgul oldu tamam yetmiş yıl ibadete meşgul olup ahir iman ile hatm olup rahmete ulaşdı" (SÇ, v. 128b-129a)

SÇ nüshası ve Hüsam Kâtib'in metninde İsa'nın "Bir dileğin var mı?" sorusu üzerine yeniden insan olmayı dileyen ve İsa'ya iman eden Cümcüme Sultan'ın diğer versiyonlarında İsa'nın böyle bir sorusu yoktur.³⁸ Cümcüme, İsa'dan kendisine şefaathetmesini, Allah'ın

37 İsa Peygamber'in "yeniden diriltme, yaşam verme" gibi özelliklerinin edebi anlatılarda sıklıkla vurgulandığı bilinmektedir. Cümcüme Sultan anlatılarındaki İsa Peygamber'in diriltme motifi hakkında bkz: Daşdemir, 2015, s. 400-404.

38 Muhtemelen bu, Cümcüme'nin Allah'ın kendisini Hazreti İsa'nın duasıyla affedeceğini bilmesinden kaynaklanır. Bkz: Toker ve Uygun; 2017, s. 85. Ayrıca diğer manzum nüshalarda da İsa Cümcüme'ye bir dileği

onu yeniden diriltmesini ve Hazreti Muhammed'e iman edip Allah'a kulluk etmeyi diler. Cümcüme seksen yıl geceleri namaz kılarak gündüzleri oruç tutarak yaşar ve imanlı bir şekilde ölüp cennet ehlinde olur (Daşdemir, 2015, s. 412; Toker ve Uygun 2017, s. 86). Cümcüme Sultan'ın adı, görüntüsü ve dünyada kalma süresi de nüshalarda çeşitlilik gösterir: Cümcüme ölmeden önceki suretinde, gayet yakışıklı ve yiğit bir erkek olarak, yeniden diriltir ve kırk sekiz yıl Allah'a ibadet eder (Cumbur, 1977, s. 50; Önler, 1991, s. 381; Tansel, 1970, s. 261; A. v.79b-80a;); Cümcüme yakışıklı ve yiğit biri olur ancak dünyada ne kadar daha yaşadığı bilinmez (Merhan, 2013, s. 3145-3146); Cümcüme genç bir delikanlı olarak yeniden yaratılır, İsa Peygamber ona Müslim adını verir ve yüz yıl Allah'a ibadet ederek yaşadıktan sonra ölür (B, v. 25a); Cümcüme genç bir delikanlı olarak yeniden yaratılır ve sekiz yıl Allah'a ibadet ettikten sonra ölür (Padwick, 1930, s. 62).

Yahudi-Arap yazmalarında ise Cümcüme'nin bir tabut içinde yirmi dört yıl azap çektiği ve daha sonra "Allah'ın verdiği izin ile" cezasının sona erdiği anlatılır ancak Türkçe metinlerde yer alan İsa'nın duasına ve tekrar insan şekline dönüşmesine bu anlatıda rastlanmaz. Kuru kafa tıpkı Kutsal Kitap'ta, *Sculpture*'da, yazdığı gibi yetimlere, dullara, fakirlere ve çaresizlere iyilik yapmaktan başka hiçbir şeyin öldükten sonra insana fayda vermediğinden bahseder ve anlatı dualarla son bulur (Ørum, 2017, s. 69–73).

SONUÇ

İlk yazılı versiyonuna 11. yüzyılda Ebu Nuaym el-İsfahânî'de rastlanan ve bir kuru kafanın Hazreti İsa ile konuşmasını konu edinen kuru kafa anlatıları yazıya geçirilmeden çok daha önce, bir sözlü kültür ürünü olarak Arap edebiyatında yer alıyordu. Kutsal kitaplarda yer almayan bu anlatı zamanla birçok dilde ve kültürde yeniden yazıldı. Çoğunlukla ana teması farklılık göstermemekle birlikte anlatı, yeniden yazıldığı kültüre ve coğrafyaya göre bazı hususiyetler kazandı. Kimi zaman İsa ile kuru kafanın karşılaştığı bölge isimleri kimi zaman İsa yerine Hazreti Ali'nin ana karakter olarak metinde yer alması gibi farklılıklar anlatının yeniden yazılırken üretildiği kültüre nasıl adapte edilmeye çalışıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Hüsam Kâtib'in Attâr'a atfedilen bir eseri tercüme etmesi üzerinden Türkçe literatüre giren Cümcüme anlatısı, bu dilde de manzum ve mensur şekillerde birçok defa yeniden yazıldı. Genellikle cönklerde ve destanların yazıldığı mecmualar içinde bulunan bu versiyonlar, anlatının okur kitlesi hakkında da bir fikir vermektedir. Bu yazmalarda çoğunlukla imla bozuk ve vezin kusurludur. Ana temada belirgin bir fark olmamakla birlikte bu nüshalarda, Cümcüme Sultan'ın ölüm şekli, Azrail ve cehennem tasvirleri, zaman ve mekâna dair verilen bilgiler gibi bazı konularda farklılık gösterir. Arap ve Yahudi-Arap kökenli versiyonlardan ise cehennem tabakaları ve bu tabakalarda yer alan insanlar gibi spesifik konularda ayrışır. Bu farklılığın sebebi de yine anlatıların oluştuğu kültürel atmosferdir.

olup olmadığını sormaz: Bkz: Merhan, 2013, s. 3145; A. v. 79b; B; v.25a; Tansel, 1970, s. 261; Cumbur, 1977, s. 50; Önler, 1991, s. 381.

Hüsâm Kâtib'in Cümcüme Sultan eserinin Anadolu Türkçesine bir çevirisi olan Sermet Çifter Kütüphanesi'ndeki yazmanın kendi kaynak metnine sadık kaldığı ve manzum formdaki eserin "daha iyi anlaşılın diye" sipariş üzerine mensur olarak çevrildiği görülür. Bu anlatıda bazı deyim ve davranışların Anadolu'ya uygun bir şekilde çevrildiği, metnin başarılı bir şekilde adapte edildiği görülür. Bu anlamda hem bir çeviri hem de bir adaptasyon olan bu metin tradaptasyon olarak tanımlanabilir.

Cümcüme Sultan anlatıları yahut İsa ile kuru kafa / kesik baş anlatıları kütüphane kataloglarında oldukça fazla yer tutar. Türkçe ve Arapça dışında başka dillerde yazılmış versiyonları da bulunan Cümcüme anlatılarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, tasnif edilmesi, dünya edebiyatındaki yerinin ve etkileşim alanlarının tespit edilmesi ve yeniden yazım bağlamında ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu inceleme yapılacak çalışmalara mutevazı bir katkı sağlayabilirse işlevini yerine getirmiş olacaktır.

TRANKRİPSİYON

Hāzā Hikāyet[-i] Cimcime Sultān³⁹

[120b] Bismillāhirrahmānirrahīm

*El-ḥamdü li'llāhi 'ale'd-devām ve's-şalātü ve's-selāmü 'alā resūlihi ḥayri'l-enām ve 'alā ālihi ve aṣḥābihi el-ikrām mā ḫala'u's-şark ve lema'mā el-berḫ fī'z-zallām ve ba'de bir gün ol ḥan-ı 'ādil ü ḥākān-ı 'aḳıl Şāḫib Giray Ḥan bin Ḥācī Giray Ḥan ḫalleda'llāhu 'ale'l-'ālemīn tāriḫ ḫokuz yüz elli beşde iken ḫazīne kitābları içinde Cimcime Sultān ḫikāyetin görmüş ki tāriḫ yedi yüz yetmiş yedide Ḥūsām Kātib Moḡal dilince nazm itmiş ammā bu 'acāyib ḫikāyet ü ḡarāyib rivāyetdür ki okıyup diñleyen Allāh Te'ālā Ḥazreti pek kemāl-i ḫudretin istidlāl olur çün Ḥazret-i Ḥan bu kitābı görüp buyurmuş ki varuñ bu kitābı ez'afü'l-'ibād du'ācımıza iledüñ Türkī dilince neşr eylesün [121a] okıyup diñlemege āsān olsun diyüp göndermiş lā mā lā şerīf bu daḫı ḫudreti yetdükçe ḫaleme getürdüm ümīzdür ki 'avn-i illāhī birle tamām olduḫda şoñra ḫabül de vāḫi' olup pādişāhuñ nazār-ı 'ināyetiyle mukārin⁴⁰ olam zīrā pādişāhlaruñ 'ināyet nazārı Ḥāḫḫ Te'ālānuñ raḫmetidür *Allāhümme yessir lī*⁴¹ ba'dehu ol kitāba nazār itdüm kim mü'ellif-i kitāb eydür anı cemmen bāḫī bilenler gelüñ işidüñ dünyā işi nedür bilüñ çün bu 'ālem 'āḫıbet fānīdür içinde olanlaruñ beḫāsı yokdur pes bu işe işāret bize yeter bu 'ālem benüm diyenler yarın geçer evvel gelenler geçdiler şoñ ḫalanlar anı acdılar bunca evliyālar enbiyālar gelüp geçdiler*

39 Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini içinde barındıran bu metinde imla hatalarına sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu çalışmada yanlışlıklar dipnotta gösterilmiş ve metin içinde kelimelerin doğru şekilleri yazılmıştır. Tekrar eden harf hataları çok fazla olduğundan gösterilmemiştir. Bazı kelime ve eklerin yazımında çeşitlilik görülür. İmladaki bu tutarsızlığı gösterebilmek için çeviri yazıda metindeki yazılış esas alınmıştır. Okumayı kolaylaştırmak için bazı heceler [] içinde eklenmiştir. Metinde okunamayan yerler * işaretiyle, şüphe duyulan kelimeler ise yanına (?) işareti konularak yazılmıştır. Arapça tabirlerin Türkçe çevirileri ise dipnotta gösterilmiştir.

40 Kelime şu şekildedir:

41 "Allahım [bunu] benim için kolaylaştır."

pâdişâhlar gedâlar ecel şarâbın içdiler Ādem -‘a. m.-⁴² biñ yıl ‘ömür sürdi yazu ne ise gördi Nūh Peyğamber -‘a. m.- dañı tokuz yüz elli yıl ‘ömür sürdi tūfāndan selāmet ile kırtulup āñır ecel derdine dermān bulmadı ve İbrāhīm Peyğamber -‘a. m.- nār-ı Nemrūdı gülistān görüp murādına irdi ‘ākıbet Cānı⁴³ şerbeti virdi bu dünyāda kimesne bākī qalmaz illā ki Rabbū’l-‘ālemīn ve ne kadar pâdişâhlar ki [121b] geçdi her biri bu cihān mülkini benümdür didiler anlaruñ her birinüñ niçe yüz biñ ‘askeri vardı tāt [u] taht şāhibi pâdişâhlar idi kimi Sīmāl[?]‘⁴⁴ Dāhğāk gibi Efrāsıyāb gibi Keykāvus gibi ve Cemşid [ū] Minūçıhr gibi ve ‘Ād ü Hūsrev kimi Zūlkarneyn ve kimi Zāl ü Rüstem [ū] İsfendiyār gibi Nüşirevān-ı ‘ādil kimi Sultān Maħmūd ve kimi İbrāhīm bin Edhem⁴⁵ kimi fakīr [ū] ihtiyār (?)⁴⁶ idi ve kimi Cengiz Ĥan ve kimi Özbek Ĥan ve kimi Ĥanbeg Ĥan ve kimi Tohtamış Ĥan ve kimi Ĥacı Giray Ĥan ve kimi Mengli Giray Ĥan ‘aleyhimi’r-raħme⁴⁷ ke emşālihim⁴⁸ bunlar gibi pâdişâhlar bunca ni‘met-i nüzūl kıl [u] qaravaş [u] at [u] ton [u] tāt [u] taht [u] māl [u] mülkden ayrılıp birer kefinlik bez alup gitdiler çünki dünyāya gelen ölür ‘aklı olan aña göre tedārik ider bunca ĥalk kim geldiler qara hāl birle yeksān oldılar şöyle kim her kadem yere başarsın bir melik zūlfünüñ⁴⁹ yüzine başarsın her yāsemīn bir aq maħbūbuñ teni ağıdur ve her sūnbül bir dilberüñ zūlf-i siyāhidur ve her lāle bir ‘āşıkuñ bağı kanıdur pes bu qara yerde toprak içinde yatanlaruñ kimi sultān kimi kıl kimi şağır kimi [122a] kebīr kimi bay u kimi gedā kimi şeyḫ ü kimi pīr ü kimi cūvān her biriniñ⁵⁰ hālī hemān Allāh bilür Ĥazret-i Allāh anlaruñ toprağın yellere şavurup zerre zerre⁵¹ itmişdür şāh [u] gedā belürsüz olmuşdur imdi bu sözüüm bir meşel kim mişilsüzdür bilürsüz yağdan ‘asel⁵² meger ‘İsā Peyğamber -‘a. m.- bir gün müsāfirlik kılup Şām mülkine geldi ittifāk bir merğ-zār şaḥrā görindi ol şaḥrāda şular āb-ı revān⁵³ olmuş aqar gelüp şu kenārında oturdı qudretü’llāh birle nazar iderken gözine bir kabir görindi içinde bir ölü ādem başı var emr-i llāhī birle qararmış eti çürümüş ma‘raları⁵⁴ dökülmüş Ĥazret-i ‘İsā anı görüp ‘ibret aldı eyitdi kim vallāhi bu kadar ‘ömür sürdüm bunuñ gibi ölü baş görmedüm diyü temāşā eyledi alınna nazar eyledi gördi kim iki satır⁵⁵ ĥaṭṭ yazılmış dimiş kim bu baş dünyāda biñ yıl ‘ömür sürdi cümle ‘ömrinde ‘āleme pâdişāh⁵⁶ oldı bundan şofra gine dirilüp başından niçe nesnelər

42 Metinde ‘aleyhi’s-selām kelimesinin karşılığı olarak bu kısaltmalar kullanılmıştır. Bu ibareler burada ve daha sonraki kullanımlarda metindeki şekliyle yazılacaktır.

43 Azrail kastedilmektedir.

44 Kelime şu şekildedir:

45 كليم شكلindedir.

46 Kelime şu şekildedir:

47 “Raħmet onların üzerine olsun”.

48 “Bunlar gibi”

49 ð harfi ile yazılmıştır.

50 Ñ harfinden önce ي harfi yazılmıştır.

51 ج harfi ile yazılmıştır.

52 Cümle tamamlanmamış intibai vermektedir.

53 Tamlama nüshada bitişik şekilde yazılmıştır.

54 Kelime şu şekildedir:

55 İlk hece uzundur.

56 Kelime mükerrerdir.

geçüp 'ākıbet cān murğı ten kafesinden uçırsardur dimiş ol dem 'İsā -'a. m.- taħayyürde kaldı biraz fikr itdi kim andan cān yüzün dergāha [122b] tıttup eyitdi kim iy kâdir-i pürkemāl ħazretüñden ħācetüm budur ki bu başuñ aħvālini kendü dilinden işitmek dilerüm didi ol sâ'at Ĥaḫḫ Te'ālā Ĥazret-i Cebrā'ıl -'a. m-[a] buyurdi kim var rüħum 'İsāya benden selām eyle kim daħı Ādem yaradılmazdan evvel senüñ ħācetüñ ben kabül itmişüm Resülüm 'İsā şorsun⁵⁷ ol qurı baş benüm ħudretüm birle söylesün didi bu ħaberi 'İsā -'a. m.- işidicek qurı baş yanına vardı eyitdi kim iy kuru baş⁵⁸ bu dünyāda sen er miydüñ 'avrat mıyduñ veyā beg miydüñ sulṭān mıyduñ ħ'āce⁵⁹ veyā ħul mıyduñ 'aziz miydüñ zelīl⁶⁰ miydüñ Tengri⁶¹ fermān[i] ile eyit didi ol kuru baş dilsüz iken ħudret-i İlähī birle söze gelüp eyitdi kim iy Tengri resüli diñle imdi benüm başumdan neler geçmişdür ben dünyāda bir ulu pādīşāh idüm memleketüm ma'mūr ni'metüm bol idi ve taħt-gāhum bir mu'azẓam şehir idi kim uzunluğu beş günlük yol idi içi tuc idi taşrasından gör ne heybet içinde gör ne cennet idi içinde 'adl idüp kimseye güç itmez idüm ve kırk vezirüm var idi her biri 'ākıldāne ve ehl-i tedbīr idi ħekīm-i [123a] ħāzık⁶² gibi hemān ölüy[i] diri kılmazlardı ve daħı on sekiz biñ mu'teber beglerüm vardı her gün gelüp baña baş ururlardı eger bir ħüküm itsem bir gün şarkdan ġarba irişür idi ve her kaçan atlansam yüz biñ ħulum var idi şağumda [vü] şolumda yürürlerdi şaḫları içinde yüzleri güneşe beñzerdi ve üç biñ şāfī atlas⁶³ giyerdi öyünleri (?)⁶⁴ ve ke[mə]rleri şāfī muraşşa' idi ve ellerinde birer kāse filori tıttarlardı ħācetüm olduğça anlardan alup nişār ider idüm ve on biñ ħulum yeşil atlas donlu aḫ yāsemīn tenlü ve ħüsn içinde bī-mişl idiler ellerinde envā' dürlü silāhlar tıttarlar idi ve on biñ ħulum aḫ atlas giyerlerdi aḫ kıratlara binerlerdi ve on biñ kızıl atlas tonlu ħullarum varıdı ve on biñ Ĥabeşī ħullarum var idi her biri ħızmetlerinde ħāzırılar nāzırılar ħāyimler idi ve daħı on biñ maħbüb kızlarum var idi ve on biñ ħatunlarum vardı her biri ħüsn içinde bī-mişl ü bī-nazır idi-kim ħürñlere beñzerdi bunlaruñ her biri beni [123b]görmege zār iderleridi biñ ħ'ānende⁶⁵ vü sāzendem varıdı kimi çeng ü kimi kânün u kimi ħopuz u kimi tanbüre ve kimi 'ūd u kimi kemānçe ve kimi nāy ve kimi 'anḳā (?)⁶⁶ her biri bir dürlü sāz çalarlardı ve'l-ħāşıl yüz biñ 'askerüm var idi birine biñ kişi muḳābil durmazdı ve biñ pāre muħkem ḫal'am var idi kim biri düşmāndan bī-ħaber idi aña göre māl bī-ħadd ü bī-ḫıyās idi ve ilüm vilāyetüm tokluk u ġanılığ idi ve özüm tāze cüvān idi ve pādīşāh oğlı pādīşāh idüm heybetde arslan heybetlü insān idüm adıma Cimcime Sulṭān dirlerdi ħüsnüme ħalkum ħayrān idi yüzümü

57 س harfi ile yazılmıştır.

58 Metinde kimi zaman qurı baş kimi zamansa quru baş şeklindeki kelimenin yazımı çeviri yazıda çeşitliliği göstermesi için metindeki haliyle yazılmıştır.

59 خوڭه şeklinindedir.

60 دليل şeklinindedir.

61 Kelime şu şekildedir: . Bu sebeple çeviri yazıda Tañrı değil Tengri şekli kullanıldı.

62 حادق şeklinindedir.

63 Kelime yazmada şu şekildedir:

64 Kelime şu şekildedir:

65 خوننده şeklinindedir.

66 Kelime şu şekildedir:

gören âdem zîrâ yüzüm güneşe alnum aya ve beñlerüm yılda ve kaçum hilâle beñzer idi her yerde z[ü]-fünün idüm ve'l-hâşıl ol kâdir-i z[ü]'l-celâl baña ol kadar tevâzu' virmiş idi kim ta'bîri mümkün degül idi 'âdetüm bu idi kim bir miskîn-i ğarîb gelse aña murâdinca en'âm gönderür idüm ve ta'âmı fakîrlerle yer idüm halk içinde bu hâl ile meşhûr idüm ve maṭbahumda her gün biñ deve vü biñ [124a] at u biñ öküz ü üç biñ koyun boğazlanur idi pişer idi işde bunuñ gibi ulu pâdişâh iken öldükden⁶⁷ soñra dünyâya gelmemiş gibi oldum çün ol kuru baş Hakk Te'âlâ kudretiyle kendü hâlin i'lâm eyledi andan 'İsâ -'a. m.- eyitdi iy Cimcime Sulṭân âhır⁶⁸ vaktünde cânunı ne hâl ile virdüñ⁶⁹ baña anı hikâyet eyle cân virdükden⁷⁰ soñra seni kimesne oḥşadı mı yoḥsa urdı mı cennete mi gönderdiler yoḥsa cehenneme mi gönderdiler andan hâlün nice oldu ol kuru baş gözsüz iken kan yaş dökdi ve dilsüz iken dile gelüp âh idüp bu gizden ser-encâmın 'İsâ Peyğamber -'a. m.-a eyitdi yâ Nebîyya'llâh ne 'azîm nesneden su'âl itdün anuñ cevâbın virmege tākātüm yokdur ammâ biñde birin söylesem olur diyüp eyitdi bir gün şafâ-yı kalble meclis kurup otururdum 'İş u 'işret [ü] şafâya meşgûl idüm ol gül yüzlü sünbül zülülflü hatunlarum yanumda sağ u şol oturmuşlar idi ol hûb yüzlü merğûb sözlü câriyelerüm kimi tâcum tutar idi ve kimi kaftânım [124b] tutarlardı bu hâlde iken gözime bir özden maḥbûb gözüme düş oldu göñlüm aña düşdi ol nigârı yanıma alup bir hâlvet-hâneye vardum zevk itmege meşgûl oldum ittifâk mahremlerden biri gelüp eyitdi kapuya bir fakîr geldi sizden ihsân u in'âm diler didi ol dem ben ḥod dil-dâre meşgûl idüm gözüme 'âlem görünmez idi eyitdim ki iy aḥmak şimdi ihsân zamânı mıdur didüm meger ol kul benüm sözümi ol fakîre dimişdi anuñ göñli yıkılıp gitmiş soñra hâlvet-hânedan kalkup ol fakîri çok arandım bulmadım andan ğusl idüp pāk olmaḥ murâdım idi şoyunup başuma bir iki taş şu dökince bir 'illet zâhir oldu n[â]çâr başuma çokdı gözüm kararlı 'aklum gitdi yere düşdüm hâlet-i nez'a vardım ol dem kullarım beni yerden götirdiler tahtuma bindürüp yaturdılar ol gice şabâha degin yanumda oturdılar 'ale's-şabâh vezîrlerüm hekimlerüm getürdiler şol kadar 'ilâc itdiler kim hergiz dermân bulmadım devâ itdüklerince derdüm [125a] daḥı ziyâde oldu meger âhır vaktüm yetmiş imiş çün ta'alluḫâtım beni bu hâlde görüp nevḥa vü zârî kılop feryâd u fiğân itdiler anlar âh u fiğânda ben kendü hâlümde il vilâyet ü mâldan fâriğ oldum yedi gün ḥasta yatdım dermân bulmadım nâ-gâh gözüme bu cihân bir ulu şahrâ görindi ol dem ferşümde bir ulu kimesne çıka geldi altı yüzi var gözleri od gibi yanar ve iki kanadı şark ile ğarb arasında tutmuş anuñ adına 'Azrâ'îl dirler imiş bir elinde bir ḥarbe var ve bir elinde bir kadeḥ var kim andan içen hergiz feraḥ görmez andan korçup su'âl itdüm senün yüzün neden altıdır biri yukaru vü biri aşağa vü biri ardıña vü biri altıña vü biri şağuña vü biri şoluñadur didüm ol eyitdi kaçan üstün yüzümi açsam gökde melekler cân virür ve sağ yüzümi açsam evliyâlar enbiyâlar cân virür ve anlaruñ güzidesi Ḥabîbu'llâh Muḥammed Muşṭafâ ol nübüvvet ma'deninün gevheridür ve kerâmet kânınuñ cevheridür Hakk Te'âlâ on sekiz biñ 'âlemi anuñ muḥabbetine yaratdı [125b] dünyâda Resûlü Rabbi'l-

67 اولدوقدن şeklinde.

68 Mükerrer yazılmıştır.

69 Kelimenin son hecesinde "و" sesi gösterilmiştir.

70 ويردقن şeklinde.

'âlemîndür âhîretde şefî'ü'l-müznibîndür ve şol yüzümi açsam kâfirler cân virür ve aşğa yüzümi açsam cümle yer halkı cân virür didi ben eyitdüm bu elüñde çadeh ile harbe nedür didüm ol dem 'Azrâyil -'a. m.- harbesin göğsüm üzerine çodı dağı çadehini iç didi çorkıyyla ol çadehden içdüm ol sâ'at cân kuşu tenüm kafesinden uçdı soñra beni bir sâ'at kendü evümde komadılar götirdiler sürüp çabrüme getürdiler bir zamândan gözüm açdum gördüm ki tenüm toprağda yatur beni bir pâre beze şarmışlar eyitdüm ki iyvâh bunca mâlumdan baña bir pâre bez degmiş hayf kim taht [u] bahtdan at [u] çondan mâl [u] mülkden kul [u] çaravaşdan [u] yoldaşdan oğlı kızdan ayrıldum dirken anı gördüm ki iki heybetlü kişi çabir dîvârını yüzüp çarşuma geldiler çorkumdan siz kimlersüz diyü şordum eyitdiler kim biz Münker⁷¹ ü Nekîrlerüz diyüp ol dem kefenümden bir pâre bez üzdiler ne çıldum ise aña yazdılar ve dağı boynuma aşğodılar eyitdiler kim bu senüñ 'amelüñdür didiler [126a] Bunuñ cezâsın gör didiler ve dağı kendiler ol dem iki kimesne dağı geldi ellerinde oddan 'amüdları vardur gelüp beni kısac ile muhkem çutup eyitdiler kim iy Mecûsî Tengrûñ kimdür eyit yok dirseñ 'amüdi yedüñ didiler anlara ben cevâb viremedüm ol dem beni oddan 'amüdlarla muhkem dögdiler andan zebâniler gelüp alnuma damğa başdılar andan oddan bir zincîr getürdiler boynıma bağladılar yüzüm üzerine sürüyüp çamuya çodılar od ıssısından içim kızdı çaçırup şu diledüm zaççüm getürdiler içdüm dağı beter içim kızdı ve beni ol yirden götürdiler yetmiş arşun zincîr getürdiler ağızımı açup içine ucı şokup eñsemden çıçardılar dağı yüzüm üzre sürüyüp bir çamuya dağı iletdiler bir niçe kerre dağı anda çaynatdılar ve'l-hâşıl yedi çamu ser-te-ser gezdürdiler her birinde dürlü dürlü 'azâblar eyitdiler pes her kim ki Hâçç Te'âlânuñ ni'metin yiye emrine itâ'at itmeye ol şekâvet 'âlâmetidür ne'üzü bi'llâh çünki Hâçret-i 'İsâ -'a. m.- anı işitdi [126b] derdile âh idüp bir niçe âh idüp ağıladı cân [u] gönîlinden çâ'ate 'ibâdete bel bağladı andan eyitdi kim yâ Cimcime ol yedi çamu[y]ı niçe gördüñ anı baña hikâyet eyle kim her birinde ne vardur ve degme çamuya kimler girerler didi ol çuru baş eyitdi yâ Rûha'llâh çamu yedi çatdur birbirinden ıssısı ziyâdedür aşğa çamunuñ adı Hâviyedür anuñ 'azâbı cümlesinden eşeddür aña münâfıklar girer andan yukarı ikinci çamunuñ adı Saçardur aña Yehüdiler girer ve üçüncü çamunuñ adı Huçamedür Naşrâniler anda girer ve dördüncü çamunuñ adı Lazçâdur anda Mecûsiler girer⁷² ve beşinci çamunuñ adı Sa'irdür aña ehl-i kebâ'ir girer ve altıncı çamunuñ adı Caçîmdür aña kezzâblar girer yedinci çamunuñ adı Cehennemdür 'azâbı cümlesinden azdur aña Muhammed ümmetinüñ tevbesiz gidüp şefâ'at irişmeyenler[i] girer⁷³ bu her çamunuñ taşu ya çar gibidür od ıssısından irüyüp çalay gibi olmışdur saçfı (?)⁷⁴ çâhir 'âlemüñ çatmindendür biri çod 'azâb-ı maçzçur bu yedi çamunuñ her birinde dürlü dürlü 'azâblar vardur hergiz birbirine beñzemez [127a] anda bir bölük çavim gördüm kim ağızlarından iriñler açar şöyle murdâr çokar kim cehennem anlardan incinür meger anlar harâm yiyenler imiş yine bir çavim dağı gördüm ayakları yukarı başları aşğa 'azâb çekerler meger anlar nebîlik da'vâsın çılıp ayru baş çekenler imiş dağı bir

71 Metinde "Münkîr" şeklindedir.

72 کروور şeklindedir.

73 کروور şeklindedir.

74 Kelime şu şekildedir:

ķavim gördüm gözleri yok meger anlar yalan yire ŧanıklık virenler imiş yine bir ķavim dağı gördüm gözleri v elleri v ayakları v dilleri yok meger anlar zlim ħkimler imiş dağı bir bölük ķavim gördüm dilleri eñselerinden çıkmış meger anlar ŧođrı sözi yalan söyleyüp ħalka bhtn idenler imiş yine bir ķavim dağı gördüm kim zebniler yüzlerine ŧamđalar başarlar meger anlar ml [u] menl ıssı ğan devletl imiş mlları zektn virmezler imiş eger bir kişide biñ hüner olsa çok degül bir bağılln bir ħassn biñ hüneri başar nitekim dimişlerdür bir sağvet biñ ‘aybı örter ‘lemde deme b kim dirler kişiye b-ı ħayt kim ey nm kazanmakdr dağı bir bölük ķavim gördüm yañakları yalıñsuz teř idı Hkk Te‘l ħudretiyle bir olurdı meger bunlar n-ħkk [127b] yerde başlar kesp ķanlar dökenler imiş yine bir ķavim gördüm yüzlerine dağlar başarlar meger anlar dnyda ‘mr sürüp Allh Te‘l ħzretinn ni‘metlerin yiyp ip şkrin itmeyenler imiş yine bir ‘acyib ķavim gördüm cümle ħalkdan baña ol ‘azb yaman geldi zr cümlesi mestr olmiş yalıñ açık başları şaları zefl muħtc ‘uryn [u] bryn olmiş tenlerinde ķan iriñ aķar cümle cehennem ħalkı anlara baķup ol ‘azbdan Allh Te‘l ħzretlerine şığınurlar meger bunlar yedi iķlim[e] pdişh olan kimesneler imiş kim her günde ķa dürlü libs giyerlerdi ve faķr fuķary sevmeyp ŧamdan sürüp ŧa‘m yedrmezlerdi ve faķrleri giydrp ölüye kefin virmezlerdi dny mlı bizümdür şanurlardı bu sözleri ħzret-i ‘s Peyđamber -‘a. m.- ol ķuru başdan işitdi h idüp ağladı andan ol ķuru baş eyitdi soñra bir ķa meleklar gelüp beni ol yerden aldılar yüzüm üzre sürüyüp vdiye iletdiler ol vdi ğyet ulu vdi idi ol vdinn adı Slvn⁷⁵ idi ‘azb öbür (?)⁷⁶ [128a] cehennemlerden řad hezr elvn imiş andan ötede bir tbt gördüm baña eyitdiler kim gel gir bu tbt içine otur didiler ol dem tbta girdm oturdum n-ğh gözüme  bölük dem görindi ben bunlardan şordum kim siz ne kişilersiz didüm bunlar eyitdiler biz dnyda ml [u] mülk ıssı ulu sultnlar idk şimdi gr ħlmzi ne oldı didiler eger bu aĥvli bize olacağın bileydk dnyda a zefl geinrdk kşki cihnda pdişhlar olmağan faķr-ħl olayduk h idüp ağlaşurlar çünki cihn sultnlarınıñ soñı budur vay aña kim cihnda pdişh olup ğfil yatasın dağı ol tbt içinde gördüm ki ‘aķrebler [] yılanlar u çayanlar anları řoķarlar etleri ol yılanlarn dişlerinde ķalr hemn etleri doķandđı gibi girü bir s‘atden soñra yeñiden etler bitp ol ‘aķrebler gine yrler idi beni tbt içine ķoydıkları gibi ol yılanlar u ol ‘aķrebler  ol çayanlar ol ‘azb[i] gelüp baña dağı itmege başladılar ben ağlayup zr zr iñleyp eydrdm ki [128b] iy ‘aceb baña řef‘at ķaan ola dir idüm amm dnyda ben ne etsem baña dağı anı ‘azb iderlerdi ne sözüm kimse işidrdi ve ne zebniler aman virüp ķurtılurdum ve ne bir re bulabilrdm ve ne ‘azbum eksilr idi ol ħlde iken Hkk Te‘l ħzretlerinden fermn geldi kim siz anı miĥnet içinden ıķaruñ ‘azbdan ķurtılsun didi siz anuñ kfrine baķmañ kim ol kendü ehline ğyet kerm idi hem faķrleri sever idi iři⁷⁷ misknler ile idi taĥtunda ‘adl ider idi ol dem beni yer yüzine getürdiler ol dnyda biñ yıl ‘mr sürdüm soñra ŧamuda dört biñ yıl ‘azb çekdüm işde

75 Diyarbakırın doğusunda eski adı Miyafarikin olan yer.

76 Kelime şu şekildedir:

77 ‘işini’ şeklinedir.

böyle bu şahrâda⁷⁸ getürdiler qodılar Hâzret-i 'Îsâ -'a. m.- eyitdi hiç ol zamânda size peygamber ya'nî nebî geldi mi didi ol kıru baş eyitdi ol vakit İlyâs Nebî -'a. m.- gelmiş idi ne aña uyduq ve ne Tengriye inandıq özümüz egriyse kendü qanumuza kendümüz girdük ol sebebden dört biñ yıl 'azâb çekdüm didi andan 'Îsâ -'a. m.- eyitdi iy kıru baş hiç Allâh Te'âlâ Hâzretiniñ katında bir hâcetün var mıdur eyit [129a] didi derhâl ol kıru baş eyitdi yâ Nebiyya'llâh benüm hâcetüm oldur ki girü dünyâda bir kaç gün diri olam Hâkq Te'âlâ beni âzâd itdüğine şükürler idüp bir kaç yıl 'ibâdet ideydüm didi ol dem 'Îsâ -'a. m.- el getürüp du'â eyledi münâcât kabül idici ol Rabbü'l-'âlemîne 'arz-ı hâcât eyledi didi kim yâ Sâmi'a'l-aşvât⁷⁹ Hâzretinden⁸⁰ dilere ki bu başda a'zâ bitürüp cân virüp ol ne şüretde idiye kudret ıssı ber-kemâl girü evvelki gibi şüretinde yaradasın didi Hâkq Te'âlâ 'inâyet idüp evvelki şüretine girüp andan 'Îsâ Peygambere İmân getürdi Hâzret-i 'Îsâ İmân telkîn eyledi ol dem dağı eyitdi *lâ İllâhe illa'llâh 'Îsâ Rûhu'llâh*⁸¹ didi andan soñra Qudüs vilâyetine varup bir kıya deligüne girüp 'ibâdete meşgûl oldı tamâm yetmiş yıl 'ibâdete meşgûl olup âhır İmân ile hâtm olup rahmete ulaşdı imdi iy 'azîz sen bu sözlere fehm eyle yahşsı yamandan fark eyle gör kim bunca pâdişâhlar gelüp geçdiler [129b] her biri ecel şarâbın içdiler pes bu cihânda kimse bâkî qalmaz ancak âdeme qalacak bir yahşsı nâmdur imdi gâfil olma Tengri virdüğü rızka şükr idüp Hâkq ismini zıkr eyle ve bu hâtm olmuş ve hâtm eylemiş Hüsâm Kâtib *rahmetu'llâhi 'aleyh rahmeten vâsi'aten* imdi her kim bu kitâbı okudup diñler Hâkq Te'âlâ hidâyet idüp rahmet ide ve yazana dağı bir du'â ide Fâtiha

Teşekkür: Bu makale Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde aldığım Rewriting and Examples in Old Turkish Literature dersinin ürünüdür. Bu vesileyle Prof. Dr. Nur Gürani Arslan'a, makalenin yayınlanması noktasında beni teşvik eden Prof. Dr. Hayati Develi'ye ve çeviri yazılı metni gözden geçiren Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Albayrak, N. (1983). *Folklorumuz ve Erzincan*. Erzincan: Erdav Kitabevi.

Aydın, F. (2013). *Cimcime Sultan-kuş sesleri/masallar-2*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bastin, L. G. (2011). Adaptation. In M. Baker & G. Saldanha (Eds.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 3–6). London and New York: Routledge.

Brakel-Papenhuyzen, C. (2002). The tale of the skull: An Islamic description of Hell in Javanese. *Bijdragen tot de Taal-Land- en Volkenkunde*, 158(1), 1–19.

Bilge, M. L. (2006). Mustafa Paşa, Buşatlı maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 31, s. 344–345). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

78 س harfli ile yazılmıştır.

79 س harfiyle yazılmıştır.

80 "Hâzretüñden" şeklindedir.

81 "Allah'tan başka İlah yoktur ve İsa onun peygamberidir."

- Cumbur, M. (1977). Cimcime Sultan destanı. M. And, M. Cunbur ve Ş. Elçin (Ed.), *Türk folkloru araştırmaları yıllığı 1976* içinde (s. 39–54). Ankara: Kültür Bakanlığı MFAD Yayınları.
- Çınarcı, M. N. (2004). Bakü El Yazmaları Enstitüsü'ndeki Türkçe el yazmaları-I (Halk edebiyatı numuneleri). *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 36, 33–60.
- Dağlı, Y., İşli, E. N., Serbest, C. ve Türe, F. (Ed.). (2001). *Yapı Kredi Sermet Çifter araştırma kütüphanesi yazmalar kataloğu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dâstân-ı Cimcime Sultân*. [El Yazması]. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 MilYz A 6823/6 numara.v. 22a-25a.
- Dâsitân-ı Cimcime Sultân*. [El Yazması]. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3881/8 numara. v. 76a-80a.
- Daşdemir, Ö. (2015). Düzyazı Şeklinde yeniden yazılan anonim bir cümcüme hikâyesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 387–414.
- Durmuş, T. ve Gürbüz, M. (2017). Nazımdan nesre anlatımın dönüşümü: Dâsitân-ı Ferruh u Hümâ Örneği. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19, 147–168.
- Erol, M. (2006, Nisan). *Cimcime Sultan Destanı'nın Anadolu ve Tatar eş metinleri üzerine bir mukayese*. 1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir.
- Hâzâ Hikâyet-i Cimcime Sultan*. [El Yazması]. Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi. Nr. 156/2. v. 120b-129b.
- İpsirli, M. (1994). Duâgû maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 9, 541–542). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kalafat, Y. (2004). Anadolu'da ulu kadın kişiler ve halk inançları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 32, 1 –16.
- Kandemir, M.Y (2001). Ka'b el-Ahbâr maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 24, s.1–3). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kara, R. (1993). *Erzincan efsaneleri üzerine bir araştırma*. Ankara: Erzincan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Kavruk, H. (2003). *Türkçe mesnevilerde sebeb-i telif*. Malatya: Özserhat Yayınları.
- Khalidi, T. (2003). *Müslüman Hazreti İsa*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kirdecı, A. (2002). *Kesik baş destanı* (M. Argunşah, Ed.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Köprülü, M. F. (2004). *Türk edebiyatı tarihi* (6. bs). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kösoğlu, N. (Proje Yöneticisi.) (2001). *Başlangıcından günümüze kadar Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi nesir- nazım: Tatar Edebiyatı II* (N. Yuziyev, Ed.). "Tatar Edebiyatı". c.18/2. (Latin harflerine ve Türkiye Türkçesi'ne aktaran Fatma Özkan). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. s. 93–99.
- Kut, G. (2003). *Supplementary catalogue of Turkish manuscripts in the Bodleian Library with reprint of the 1930 catalogue by H. Ethe*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Litvin, M. (2011). *Hamlet's Arab journey: Shakespeare's Prince and Nassar's Ghost*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Menkabetnâme ve Risale-i Cemceme Sultan*. [El Yazması] Arnavutluk Devlet Kütüphanesi. Nr. 443365. Arnavutluk Devlet Kütüphanesi Online Katalogu. Erişim adresi. http://www.bksh.al/Katalogu/library/wwwopac/wwwroot/beginner/index_fr.html
- Merhan, A. (2013). *Dâsâtân-ı Cümcüme: Anadolu'da Türk diliyle yazılmış ilk Cümcüme Sultan Destanı. VI.Uluslararası Türk dil kurultayı bildirileri kitabı* içinde (s. 3133–3146). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2013). *Türk Folklorunda kesik baş: Tarih-folklor ilişkisinden bir kesit*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ørum, O. G. (2017). *Uşşitil-Gumguma or 'the story of the skull' with parallel versions, translation and linguistic analysis of three 19th-century Judaeo-Arabic manuscripts from Egypt. supplemented with Arabic transliteration*. Leiden-Boston: Brill.
- Önler, Z. (1991). Manzum halk hikâyelerinden Cümcüme Sultan. *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimleri)*, 5(2), 351–367.
- Pennacchiotti, F. A. (2005). Versioni cristiane e giudaiche di una legenda İslamica. Redefining Christian identity. In J. J. Van Ginkel (Ed.), *Cultural interaction in the Middle East since the rise of Islam* (pp. 291–299). Louvain: Peeters.
- Redhouse, S. J. W. (2011). *Turkish and English lexicon*. İstanbul, Turkey: Çağrı Yayınları.
- Rosni bin Samah. (2014/2). Malay takımadalarında tasavvuf edebiyatı (U. Boran, Çev.). *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34, 109–128.
- Padwick, C. E. (1930). The Nebi 'İsa and the skull'. *The Muslim World*, 20(1), 56–62.
- Sakaoğlu, N. (2005). *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Steingass, F. (1998). *A Comprehensive Persian-English dictionary*. Beirut: Librairie du Liban.
- Şentürk, A. ve Kartal, A. (2006). *Üniversiteler için Eski Türk Edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şişmanoğlu, N. (1991). Attâr, Feridüddin maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 4, s. 95–98). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tansel, F. A. (1970). Cümcüme Sultân Ottoman translations of the fourteenth century Kıpçak Turkic story. *Archivum Ottomanicum*. C. 2, s. 252–269.
- Tanyu, H. (1967). *Ankara ve çevresinde adak ve adak yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Toker, M. ve Uygun, M. (2017). *Çağatayca Cümcüme-nâme*. Konya: Palet Yayınları.
- Tottoli, R. (2003). The Story of Jesus and the skull in Arabic literature: The emergence and growth of a religious tradition. *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 28, 225–259.
- Türker, Ç. (2011). *Manzum halk hikâyeleri (İnceleme-metin-dizin)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Yurttaş, H. ve Kındığılı, M. L. (2011). Kesinleşen tarih ve yeni bir ad. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(46), 75–96.